MİLLİ MÜCADELENİN YÜZÜNCÜ YILINA ARMAĞAN KİTABI

Editörler:
Prof. Dr. İlker ALP
Doç. Dr. Nurten ÇETİN

ISBN:978-975-374-256-6
Trakya Üniversitesi Yayın No:227
Baskı: Trakya Üniversitesi Matbaası

Trakya Üniversitesi
Edirne-2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 3

Prof. Dr. Osman Akandere, "Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngilizGenerali Towhsend'in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü". 7

Doç. Dr. Nurten Çetin, "San Remo Konferansı ve Etkileri". 29

Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Ali Polat, "Şehzade Abdürrahim Efendi Başkalığındaki Heyet-i Nâsıha'nın Konya'yı Ziyareti" 58

Doç. Dr, Türkan Doğruöz**,** Kırklareli Belediye Başkanı Süleyman Şevket Dingilioğlu'nun, Biyografisi ve Milli Mücadele'ye Katkıları" 88

Doç. Dr. Feyza Kurnaz Şahin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Milli Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerindeki Denetim ve Sansürü (1920-1922) 148

Doç. Dr. İbrahim Kamil, "Bulgaristan'ın Edirne Başkonsolosluğu Belgelerine Göre Trakya'da Millî Mücadele (1919-1922)" 220

Öğretim Görevlisi, Tarık Sarıoğlu, "Mondros Ateşkes Mütarekesi'nden Edirne'nin Yunan İşgaline Kadar Doğu Trakya'da İşgal Hareketleri ve Tepkiler" 287

Doç. Dr. İbrahim Kelağa Ahmet, Yunan Askerlerinin Cephe Günlükleri ve Hatıratlarından Büyük Taarruz ve Sonrasında Yaşananlara Dair Notlar 326

Dr. Öğretim Üyesi, Sabri Can Sannav, "Uluslararası Andlaşmalar ve Lozan'da Ege Adaları Sorunu" 369

YUNAN ASKERLERİNİN CEPHE GÜNLÜKLERİ VE HATIRATLARINDAN BÜYÜK TAARRUZ VE SONRASINDA YAŞANANLARA DAİR NOTLAR

İbrahim KELAĞA AHMET[*]

Giriş

Bu makalede Yunan askerlerinin cephe günlükleri ve hatıratlarına Büyük Taarruz ve sonrasında yaşanan gelişmeler nasıl yansımış sorusuna yanıt aranmaktadır. Öncelikle kısaca edebi bir tür olarak hatırat ve günlük konusunda bazı tespitlerde bulunmak yararlandığımız bu kaynakların daha doğru değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Hatırat ya da anı deyince, hayatın farklı alanlarında toplum tarafından tanınmış (devlet adamı, politikacı, edebiyatçı, sanatçı, bilim insanı, asker vb.) kişilerin yaşadıkları dönemde gerçekleşmiş ya da doğrudan başlarından geçen olaylarla ilgili tanıklıklarını, bilgi ve gözlemlerini anlatan yazılar, eserler anlaşılmaktadır[809]. Bu yazılarda hatırat yazarı, eserinde sözünü ettiği olaylarla ilgili yorum, gözlem ve değerlendirmelerde bulunarak yaşanılan devrin özelliklerini de yansıtır ve gün yüzüne çıkmamış bazı hadiselere de ışık tutar. Bu yönüyle bakıldığında hatıratlar sıklıkla tarih araştırmaları için kaynak olarak da kullanılır ve vakayinamenin nesnelliği ile otobiyografi, biyografi ve günlüğün öznelliği arasında bir konumdadır. Hatıratta olayların anlatımında bilimsel bir sistematik izlenmediği görülür. Yazarın hafızasının odağındaki olaylar genellikle yaşandıkları zaman diliminden oldukça sonra kaleme alınmaktadır ve olayların sıralanmasında yazarın bakış açısı ve tercihleri belirleyicidir. Devlet adamları ya da askerlerin hatıratlarında yazarlar önemli tarihi olayları bizzat yaşamış ya da bunların içinde aktif olarak yer almış veya bunlara yön vermiş kişiler olmaları nedeniyle bu tür hatıratlar her zaman

(*) Doç. Dr, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, ikelagaahmet@trakya.edu.tr

809 Turan Karataş, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Sütun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 237.

edebiyatın sınırları içinde yer almaz ve daha çok tarihin ilgi alanına girer.[810]

İçerik açısında bakıldığında hatıratlarda, tarih verilerek günlük olay anlatımları, belgeler veya mektuplara yer verildiğinde hatırattaki bilgilerin güvenirliği artar ve tarih araştırmaları için belge değeri kazanır[811]. Hatıratlar tarihe ilişkin araştırmalarda arşiv, süreli yayınlar ve kitapların yanı sıra dördüncü kaynak grubunu teşkil etmektedir[812]. Ancak hatıratların kişisel anlatılar olması nedeniyle kaynak olarak kullanımı konusunda genel kabul gören görüş hatırat kitaplarının karşılaştırmalı kullanılması ve araştırmacıların özellikle çarpıtmalara karşı çok dikkatli olması gerektiği yönündedir.[813] Kütükoğlu, "*Hatıraların tam bir objektiflik içinde yazılması mümkün olmayıp hisler ve şahsi görüşler ön planda tutularak kaleme alınacaklarından diğer eserlerle karşılaştırılmadan yani tenkidi yapılmadan kullanılmamalıdır*" uyarısında bulunmaktadır[814]. Hatıratlar edebiyatla ilgili olabileceği gibi siyasi veya askeri konularla da ilgili olabilir. Askerlerin yazdığı savaş hatıraları nesnel bir üslupla yazılırken edebiyatçıların kaleme aldığı hatıralara öznel üslup hâkimdir[815].

Otobiyografik bir anlatı türü olarak günlükte ise kronolojik bir sıra ve tarih verilerek yazarın özel hayatı ile ilgili tecrübeleri, düşünceleri ve döneminin günlük olaylarıyla ilgili değerlendirme ve yorumları anlatılmaktadır. Günlüklerde yazar, yaşamına ait olayları samimiyetle kaleme alır ve burada

---

[810]Yorgos Zevelekis, "Apomnimonevmata", *Leksiko Neoellinikis Logotehnias*, Pataki, Atina 2008, s. 153.

[811] Orhan Okay, "Hatırat" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.445

[812] Bahattin Demirtaş, "Tarih Yazımında Hatırat ve Günlüklerin Yeri ve I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Nisan 2017, C. 3, S. 1, s. 167.

[813] Mehmet Beşikçi, "Tarih Yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz" *Toplum ve Bilim*, S. 144, 2018, s. 256; T. Karataş, **a.g.e**., s. 238.

[814] Mübahat Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 24.

[815] O.Okay, **a.g.e**., s.445.

yazar, anlatıcı ve metnin başkahramanı bir özdeşlik içindedir. Otobiyografi ve hatırat önemli tarihi olayları yaşamış ya da devlet hayatında aktif bir şekilde yer alarak önemli görevlerde bulunmuş kişiler tarafından kaleme alınır ve onlar yaşamlarının bu yönüne odaklanırlar. Hatıratlar genellikle anlatılan olaylardan daha sonraki bir dönemde yayımlanmak üzere yazılırken günlük ise içinde bulunulan zaman diliminde yazılır. Yazarı, günlüğü öncelikle kendisi için kaleme alır ve günlük çoğu zaman yayımlanmak amacıyla yazılmaz. Günlükler genellikle yazarının ölümünden sonra ve nadiren hayattayken kendisi tarafından yayımlanır[816]. Yunanistan'da Küçük Asya Seferini ya da Türkiye'den baktığımızda Kurtuluş Savaşı'nı konu alan asker günlükleri ve hatıratların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur ve Milli Mücadele'nin başladığı tarihten bu yana 100 yıl geçmesine rağmen sözünü ettiğimiz yayınlara sürekli yenileri eklenmektedir.

19 Mayıs 1919'da başlayan Milli Mücadele'nin son evresindeki en önemli savaş şüphesiz 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayıp 18 Eylül 1922'de sona eren Büyük Taarruz'dur. Karşı cephedeki Yunanistan için büyük bir yenilgi ile sonuçlanan bu savaş, iki kıta ve beş denizin Yunanistan'ı hayalini de yok ederek Yunan toplumunda büyük bir travmaya neden olmuştur[817]. Yunan tarihçiliğinde Küçük Asya Felaketi olarak anılan bu hadise aslında Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarma yapmak suretiyle giriştiği maceranın 1922 Ağustos'unda başladığı noktada büyük bir hezimetle son

---

[816] Lambrini Kuzeli, **"İmerologio (Prosopiko)", Leksiko Neoellinikis Logotehnias**, Pataki Yayınları, Atina, s.1427- 1428.

[817]Atina Üniversitesi emeritus profesörü Yeorgios Galitis, Anadolu Harekâtı'na katılmış er Lefteris Paraskevaidis'in günlüğünün ön sözünde bu travmayı şöyle izah etmektedir: "*Yunan halkı gibi bu denli yüksek heyecanlar ve büyük felaketlerin alaşımından oluşmuş tarihi olan başka bir halk var mıdır bilmiyorum… Tarihlerindeki güzel anların hatırası Yunanlar için sevinç ve mutluluk kaynağı olsa da üzüntü verici olaylar o kadar derin yaralar bırakmıştır ki her şeyi unutturan zaman bile hala onları iyileştirebilmiş değildir. İşte Küçük Asya Felaketi de Yunanlarda böyle bir derin yara bırakmıştır*. Yeorgios, Galitis, **"Prologos" Adelfi Stratiotu, İmerologio Ke Allilografia Enos Fantaru Tis Mikrasiatikis Ekstratias**, University Studio Press, Thessaloniki (Selanik) 2006, s. 9-10.

bulmasından ibarettir. Yunanların kolektif hafızasında bu olay yani Anadolu'da yaşanan bu bozgun İstanbul'un 1453 yılında Türkler tarafından fethinin onlar açısından yarattığı etki ve yıkımın boyutlarıyla kıyaslamaktadır. [818]Ancak yıkım savaşın sadece bir tarafı için söz konusu değildir. Dağılmış Yunan ordusunun kontrolsüz geri çekilme sırasında geçtiği yerleşim birimlerinde neden olduğu büyük çaplı tahribat ve can kayıpları uluslararası bir antlaşmaya bile girmiş tarihi bir gerçekliktir.[819] Buna ilişkin tanıklıklara Yunan askerlerinin hatırat ve günlüklerinde rastlamak mümkündür. Bu tür olaylar Eskişehir Kütahya Muharebeleri ve Yunan Ordusu'nun Ankara'ya doğru ilerleyişi esnasında ve Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki yenilginin ardından geri çekilme sırasında da yaşanmıştır.[820] Lozan Antlaşmasının "Çeşitli Hükümler"

---

[818] Bu tespit Küçük Asya Seferi'ne topçu er olarak katılan ve savaş sonunda 9 Eylül (27 Ağustos) tarihinde esir düşerek 1923 yılı Mayıs ayında Yunanistan'a geri dönen Spiros Andrutsos'un günlüğünün önsözünde yer almaktadır. Spiros Adrutsos, **Prosopiko İmerologio Apo Tin Ekstratia Tis Mikras Asias, To Hroniko Mias Ehmalosias, Purnara**, Thessaloniki (Selanik) 1997, s. 5.

[819] Başkomutanlık Meydan Muharebesinde yenilgiye uğrayan Yunan kuvvetleri savunma hattı oluşturabilecek güç ve kapasitelerini yitirdiklerinden düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başlamış ve kaçış güzergâhındaki birçok yerleşim yerlerini yakmış sivil halka da zulmetmiştir. Uğur Üçüncü, Sadık Sarısaman, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* Mart 2016, Yıl 9, S. XXV, s. 288 ve 289.

[820] Küçük Asya Seferine teğmen olarak katılan Giritli Pantelis Priniotakis günlüğüne 12 Şubat 1921 tarihinde düştüğü notta ilerlemeye devam ederek öğlen vakti büyük ve güzel bir kasaba olan Bilecik'ten geçtiklerini ve halkın burayı daha önce boşalttığını ve ardından çok zengin ve verimli Yeniköy kasabasında kamp kurduklarını belirttikten sonra *"…maalesef burayı askerlerimiz ateşe verdi"* demektedir. Pantelis Priniotakis, **Atomikon İmerologion, Mikra Asia 1919-1922**, Estia, Atina 1998, s. 195. Aynı günlükte, Priniotakis, 30 Mayıs 1921 tarihi için düştüğü notta Pazarcık (bugünkü adı Pazaryeri) kasabasına ulaştıklarını buranın üç bin beş yüz nüfuslu, evleri ahşap bir kasaba olduğunu ve yangın sonucu birkaç saat içinde tamamen kül olduğunu ifade etmektedir. Priniotakis, kasaba halkının Yunan birliklerinin ilerleyişini fark edince kasabayı boşalttığını ve yürüme

başlığı altındaki 59. maddesinde de bu konuya değinilmektedir.[821]

Anadolu'da Yunan Ordusu'nun maruz kaldığı yenilgi, panik halindeki geri çekilme esnasında ve devamında yaşanan olaylar bir bütün olarak "Küçük Asya Felaketi" (mikrasiatiki katastrofi) adı altında Yunan tarihçi ve araştırmacılar tarafından her açıdan ele alınarak sayısız çalışmaya konu olmuştur. Bu konu çağdaş Yunan edebiyatında da pek çok roman ve öykü için de uzun süre ilham kaynağı olmuştur.[822] Savaşın içinde yer almış olan asker ve farklı rütbelerden subaylar da, Anadolu'da savaşa dair tanıklıklarını ve yaşadıklarını gerek kendi icraatlarını övmek gerekse şahsi hatalarını başkalarının sırtına yüklemek amacıyla[823] savaş sırasında cephede tuttukları günlüklerde ya da sonraki yıllarda yazdıkları hatıratlarında detaylı olarak anlatmışlardır. Yapılan değerlendirmelerde bazı hatırat ve günlüklerde resmi tarih yazıcılığını aratmayan türden otosansür eğilimlerine ve bunun yanı sıra yaşanan gelişmeler karşısında şaşırtıcı derecede eleştirel yaklaşım içinde olan günlük ve hatırat yazarlarına da dikkat çekilmektedir. Yazarın mizacı dışında kişisel sorumluluk derecesi, doğup büyüdüğü bölge, siyasi görüşleri (Venizelos ya

---

zorluğu çeken az sayıda yaşlının geride bırakıldığını söyledikten sonra yanmakta olan kasabanın manzarasının çok üzüntü verici olduğunu ve bunun şahsen çok canını sıktığını, kundaklamanın önüne geçmek için elinden geleni yaptığını ve mümkün olduğu ölçüde geride bırakılan yaşlılarla ilgilendiğini kaydetmektedir (s. 121) .

[821] Lozan Antlaşması Madde 59: *Yunanistan, savaş yasalarına aykırı olarak Anadolu'da Yunan Ordusunun ya da yönetiminin eylemlerinden doğan zararların onarımı yükümünü tanır. // Öte yandan, Türkiye, Yunanistan'ın savaşın uzamasından ve onun sonuçlarından doğan parasal durumunu göz önünde tutarak onarım konusunda Yunan Hükümetine karşı her türlü istemlerinden kesinlikle vazgeçer,* Lozan Barış Antlaşması Tam Metni, http://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/ (Erişim: 10.07.2019).

[822] Örnek olarak Dido Sotiriyu'nun *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* romanı, İlias Venezis'in *Numero 31328 Amele Taburu* romanı ve Stratis Dukas'ın *Bir Esirin Anıları* romanından söz edilebilir.

[823] Sarantos I. Kargakos, **İ Mikrasiatiki Ekstratia (1919-1922) Apo To Epos Stin Tragodia**, 2. Tomos, C. 2, Atina 2010, s. 207.

da kral Konstantin taraftarı olması), muharebelere katılma derecesi yani ön saflarda veya geri hizmette olması ve eğitim seviyesi gibi nedenler onun yazar olarak tutumunu ve anlattığı olaylara ilişkin bakış açısını etkilemektedir.[824] Küçük Asya ya da Anadolu Harekâtı'nın (1919-1922) Yunan bakış açısıyla ele alınış tarzı ve bozgunun Yunanistan'daki siyasi etkileri Türkiye'de [825] de ilgi ve araştırma konusu olmuştur.

Anadolu Harekâtı'na katılan Yunan ordu birlikleri içinde sadece Yunanistan'dan gelen askerler değil Osmanlı tebaası olan Anadolu Rumları da yer almaktaydı. Savaşta görev almış er, erbaş ve farklı rütbelerdeki subayların cephede tuttukları günlükler ya da ileri yaşlarında emeklilik döneminde yayımladıkları hatıratlar günümüzde büyük bir külliyat oluşturmaktadır. Hatırat ve günlüklerde harekâtın farklı evrelerinde yaşanan muharebelere ve genel olarak savaşa dair pek çok dikkat çekici ilginç ayrıntıya değinilmektedir. Günlük ve hatıratlarda, resmi tarihçiliğin yer vermediği veya değinmek istemediği ya da görmezden geldiği konu ve olaylara da yer verilmektedir. Biz ulaşabildiğimiz günlük ve hatıratlarda 26 Ağustos 1922 günü sabahın erken saatlerinde Türk topçusunun yoğun ateşiyle başlayan Büyük Taarruz'un cephenin karşı tarafında nasıl yankı bulduğunu bu çalışmanın sınırları dâhilinde aktarmaya çalışacağız.[826] Afyon ve ardından Uşak'ın boşaltılması sırasında yaşanan kargaşa ve Yunan Ordusu'nda gözlenen panik ve dağılma, Ordu'nun Ege sahillerinde son bulan ricatı esnasında köy ve kasabaların ateşe verilmesi gibi savaş hukukuna aykırı bazı faaliyetleri de günlük ve hatıratlardan aktarılacaktır. Başkomutanlık Meydan

---

[824] Tasos Kostopulos, **Polemos Ke Ethnokatharsi, İ Ksehasmeni Plevra Mias Dekaetus Ethnikis Eksormisis 1912-1922**, Vivliorama, Atina, 2007, s. 20-21.

[825] Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1922)**, Derlem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, Özgür Rençberler, **Küçük Asya Felaketi'nin Yunan Siyasetine Etkisi**, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.

[826] Kurtuluş Savaşı'nı konu alan Yunan askerleri tarafından yazılmış cephe günlükleri ve hatıratların sayısı kapsamlı bir çalışmaya konu olacak boyuttadır.

Muharebesi ayrı bir çalışmada incelenecek önemde olduğu için burada ona yer verilmeyecektir.

Büyük Taarruz Öncesi Yunan Cephesindeki Durum

Yunan Ordusu'nun Sakarya'da aldığı yenilgi büyük bir moral bozukluğuna neden olmuştu.[827] Ancak General Trikupis[828] anılarında Yunan Ordusu'nun moral bozukluğunun çok daha önceden başladığından bahsederek askerin genel moral durumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Özellikle İnönü muharebesinde ve 1921 Temmuz'unda Eskişehir ve Kütahya'ya yönelik harekâtlarda Yunan Ordusu'nun yaşadığı ciddi kayıpların bunda etkili olduğunu belirtmektedir. Yine Trikupis'in verdiği bilgiye göre Kütahya- Eskişehir muharebelerinden sonra Ordu Başkomutanı Papulas imzalı gizli bir emirle komutanlara Ordu'nun Ankara'ya ilerleme konusunda istekli olup olmadığı sorulmuş, o da cevaben askerlerin yorgun olduğunu ve evlerine dönmek istediklerini bildirmiştir. Erler uzun süren askerlik hizmeti nedeniyle duydukları rahatsızlığı açıkça dile getirmeye başlamış ve Eskişehir'de cesaret madalyalarının takdim töreninde bu hoşnutsuzluğu Kral Konstantin'e de ifade etmekten çekinmeyerek "Tezkere, Tezkere" diye seslerini yükseltmişlerdi. Yunan Başbakanı ve Savaş Bakanı cephe bölgesine gerçekleştirdikleri ziyaretlerinin ardından Kütahya'dan hareket ederek Eskişehir'e dönerken 9.Tümenin sorumluluk bölgesinden geçtikleri sırada askerler Başbakan'ın otomobilinin geçişi esnasında onları selamlamak yerine "Tezkere, Tezkere" diye slogan atmışlardı. Şüphesiz ordudaki rahatsızlık ve moral çöküntüsü özellikle Sakarya yenilgisinde yaşanan büyük kayıpların ardından daha da artmıştı.[829]

Trikupis'in verdiği bilgiye göre izinli olarak Yunanistan'a giden Küçük Asya Ordusu'nda görevli subaylar birliklerine

---

[827] U. Üçüncü, S.Sarısaman, **a.g.m.**, s. 273.

[828] Afyonkarahisar'da konuşlu bulunan Yunan 1. Kolordusunun komutanı olan Nikolaos Trikupis tümgeneral rütbesindeydi.

[829] Nikolaos Trikupis, **Anamnisis Episodion Ke Gegonoton Ek Ton Polemon Mas**, Ekdotikon Tmima İnstitutu Lambadya, Atina 1952, s. 91-93.

geri dönme konusunu çok ağırdan almaktaydı. Savaş Bakanlığı bu üzüntü verici durum karşısında bir genelge yayımlayarak onlardan ivedilikle görev yerlerine geri dönmelerini talep etmek zorunda kalmıştı. Genelgeden anlaşıldığına göre Anadolu'ya geri dönmek istemeyen subaylar sağlık nedenlerini gerekçe göstererek Yunanistan'da başka birliklere tayinlerini aldırmak için her yola başvurmaktaydı.[830] Yunanistan'a izinli giden subaylardan birliklerine geri dönenler, üç yılı aşkın bir süreden beri Anadolu'nun derinliklerinde yokluk ve sıkıntılara göğüs gererek fedakârca mücadele eden Ordu'nun bu çabasının Yunanistan'da takdir edilmeyip büyük bir ilgisizlikle karşılandığını görünce hayal kırıklığı yaşamaktaydılar. Savaşın uzaması, sefere katılıp ardından memleketlerine geri dönmeyi ümit eden askerlerde huzursuzluk yaratmaktaydı. Küçük Asya Ordusu 1., 2. ve 3. Kolordu Komutanları (Kondilis, Trikupis ve Polimenakos) 1921 yılı Ekim ayında Başkomutan'a yazdıkları özel mektup ve raporlarda Ordu'nun dağılmasına ve çözülmesine yol açacak bu sıkıntılı durumu dile getirmişlerdi. Hükümet, görevine geri dönmeyen değişik rütbelerdeki subaylara hatta sayıları on binlerle[831] ifade edilen asker kaçağı ve firari erlere herhangi bir yaptırım uygulamaktan acizdi. Sakarya Muharebesi'nden sonra askerlere verilen memleket izinlerinde %5 oranı gözetilirken[832] Yunanistan'a izne gidenler cepheye geri dönmemeye başlayınca memleket izinleri tamamen kaldırılmıştı. Trikupis Ordu'nun genel durumunu yansıtan bu tespitlerin dışında para yokluğu nedeniyle subayların maaşlarının aylardır ödenemediğinden ve askerin

---

[830] N.Trikupis, **a.g.e.**, s. 93.

[831] Rakam abartılı gelebilir ancak hatıratta bu şekilde ifade edilmektedir.

[832] Karayannis'in günlüğünden, 1922 yılı Mart ayında Yunanistan Savaş Bakanlığı'ndan gelen yazıya istinaden izinlerin % 3 oranına düşürüldüğünü ve bu izinlerin de anne ya da babası ölenler için memleketlerindeki yerleşim yerinin idarecisinden belge ibraz etmeleri koşuluyla verildiğini öğrenmekteyiz. Karayannis, annesinin öldüğünü kız kardeşinin mektubundan öğrenir fakat mektubu muhtar yazmadığı için Eğret'te bulunan birliğinden izin alamaz, Hristos Karayannis, **İ İstoria Enos Stratioti (1918-1922)**, Ed. Filippos Drakontaidis, Kedros, Atina 2013, s. 236.

beslenmesinin yetersiz olduğundan da söz etmektedir.[833] Trikupis, Yunanistan'daki Bolşevik propagandasının da erlere gönderilen mektuplarla onlarda hoşnutsuzluk yarattığını ifade etmektedir. Ordu içinde dağıtımına izin verilmeyen (Yunan Komünist Partisinin resmi yayın organı) Rizospastis (Radikal) gazetesinin de Türk Ordusu'na bağlı uçaklarla cephedeki birliklere havadan atıldığını ya da gece vakti Yunan hattındaki dikenli tellere kadar gelen Türk devriyelerince tomar halinde direklere asıldığını ileri sürmektedir.[834] Trikupis askerin moral durumunu Ordu'ya defalarca rapor ettiğini ve son olarak Başkomutanlığa getirilen Hatzianestis'e hem yazılı hem de gerçekleştirdiği teftiş sırasında sözlü olarak ilettiğini ve mevcut durum karşısında gösterilen ilgisizliğin Küçük Asya Ordusu içinde yavaş yavaş nefrete dönüştüğünü ve 1922 Ağustos'unda gerçekleşen Türk taarruzunun neden olduğu felaketin ardından bu öfkenin bilinen ihtilali doğurduğunu kaydetmektedir.[835] Küçük Asya Ordusu'nun Büyük Taarruz öncesi psikolojik durumunu birinci ağızdan ve yetkili bir komutanın gözlemlerine dayanarak aktardıktan sonra taarruz arifesinde cephedeki duruma bakalım.

Yunan cephesi için Fotiadis: *"Cephemiz Marmara'da Gemlik'ten başlayıp Eskişehir- Kütahya- Afyonkarahisar istikametinde devam ettikten sonra güneybatıya dönerek Menderes nehrinin denizle buluştuğu noktada son bulmaktaydı"* diyerek cephe hattının uzunluğunun hesaplamalara göre 800 km'yi bulduğundan söz etmektedir[836]. Cephenin kritik noktası olan Afyonkarahisar'ın İzmir'deki Yunan Merkez Karargâhına uzaklığı ise yaklaşık 420 km idi. Fotiadis, 1. ve 2. Yunan Kolordularının ana ikmal merkezi olan Uşak'ın, İzmir ile

---

[833] N. Trikupis, **a.g.e.**, s. 94-96.

[834] **a.g.e.**, s. 96.

[835] **a.g.e.**, s. 98. Trikupis burada, Yunan Ordusu'nun 1922 Ağustos'unda Anadolu'da uğradığı ağır yenilginin ardından Kral Konstantin'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ve liderliğini Albay Stilyanos Gonatas ve Albay Nikolaos Plastiras'ın yaptığı darbeyi kastetmektedir. 1922 Darbesi ve sonuçları ile ilgili ayrıntılar için bkz. N. Erdem, **a.g.e.**, s. 497 vd. ve Ö. Rençberler, **a.g.t.**, s. 50 vd.

[836] Dimitris Fotiadis, **Sangarios Epopiia Ke Katastrofi Sti Mikra Asia**, Fitraki, Atina 2011, s. 185.

Afyonkarahisar'ı birbirine bağlayan demiryolu hattının üzerinde ve cephe hattının yaklaşık 80 km. gerisinde olduğunu hatırlatmaktadır. Fotiadis, Yunan ordusunun ana gövdesinin konuşlanmış olduğu (ve ana hattan ileri doğru uzanarak köşe oluşturduğu) Afyon çıkıntısı (eksehusa) tabir edilen savunma hattının ne kadar tehlike arz ettiğini anlamak için haritaya bakmanın yeterli olduğunu söylemektedir. [837] Çıkıntı teşkil eden bu hattın sağ uç kanadında 1. ve 4. Tümenler konuşlanmıştı. İki Kolordunun da tek ikmal hattı olan demiryoluna, tümenlerin uzaklığı sadece 6 ila 15 km idi. "*Bu konuşlanma antistratejikti ve düşmanı, ordumuzun ana gücünü kuşatarak diğer unsurlarla bağlantısını kesmeyi mümkün kılacak saldırısını bu noktaya yapması için adeta tahrik ediyordu, nitekim öyle oldu"* diyen Fotiadis, bu büyük stratejik hata da yetmezmiş gibi Türk saldırısı ihtimaline karşı daha önce bir plan üzerinde de çalışılmadığını kaydetmektedir. Fotiadis Yunan cephesindeki zafiyeti izah etmeye çalışken Türk ve Yunan ordularının komuta kademesini kıyaslamakta ve Mustafa Kemal Paşa'nın,[838] ordusunun yönetimini sahip olduğu en iyi kadrolara emanet ettiğini oysa Yunan Hükümeti'nin cepheye en kötü üst düzey subayları gönderdiğini eleştirel bir dille ifade etmektedir.[839]

Küçük Asya Seferi (Anadolu Harekâtı) ile ilgili 2 ciltlik bir eserin[840] yazarı olan ve 19 yaşındayken piyade topçu er olarak sefere katılan Haralambos Triantafillidis'in hatıratında 1921 yılının Mart ayından seferin sona erdiği 1922 Eylül'üne kadar olan dönemde meydana gelen muharebeler ve bunlarla ilişkili siyasi olaylar, üzerinden 50 yılı aşkın bir süre geçtikten

---

[837] D. Fotiadis, **a.g.e.**, s. 185.

[838] Yunan kaynaklarında Mustafa Kemal Paşa'dan söz ederken soyadı olduğu düşüncesiyle sıklıkla sadece Kemal ifadesi kullanılmaktadır.

[839] D. Fotiadis, **a.g.e.**, s. 185.

[840] Haralambos Triantafillidis, **İ Mikrasiatiki Ekstratia Ke To İmerologion Enos Oplitu 1. Tomos**, C. I, Dodoni, Atina 1984; Haralambos Triantafillidis, **İ Mikrasiatiki Ekstratia Ke To İmerologion Enos Oplitu 2. Tomos,** C. II, Dodoni, Atina, 1984. Yazar kitabının savaş sırasında tuttuğu günlüğe dayandığını söylese de (C. I, s. 9) çok sonra yayımlanmış olması ve günlükte yer alan içeriğin çok ötesinde bilgiler içermesi nedeniyle bir hatırattır.

sonra anlatılmaktadır. 1922 yılı Ağustos ayının ilk günlerine kadar Yunan Ordusu Afyon civarında Türk kuvvetlerinin yaptığı yığınağın kapsamı ve boyutları hakkında bilgi sahibi değildir. Triantafillidis'e göre Yunan uçakları, pilotların özverili çabalarına rağmen hareket halindeki Türk kuvvetlerini gözlemleyebilecek şekilde Türk hatlarının gerisine kadar uçuş gerçekleştiremiyordu.[841]

Türk taarruzu Yunan Ordusu için aslında çok da sürpriz bir saldırı değildi. Yunan Ordusu Türk taarruzunun kısa süre içinde vuku bulacağını ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ağustos ayında saldırı başlatacağını Demirli 'de esir düşen bir Türk süvari subayından öğrenmişti.[842] Triantafillidis'in verdiği bilgiye göre: 14 (1) Ağustos 1922 günü[843] Yunan 1. Tümeni ileri karakolu sahasında yakalanan 4 firari Türk askeri Akarçay'ın güneyine kaydırılan Türk birlikleriyle ilgili kesin bilgiler vermişti. Yine 21(8) Ağustos tarihinde başka bir firari Türk askerinden Türk Ordusu'nun yaptığı yığınakla ilgili somut bilgiler alınmış[844] ve askerler arasındaki söylentiye dayanarak saldırının Afyon'daki 1. ve 4. Yunan Tümenleri arasında Kayadibi mevkiinde yer alan boşluğa yapılacağını öğrenmişlerdi. Yine 1. Yunan Tümeni, sorumluluk sahasında, Türk kuvvetlerinin alışılmışın dışında bir hareketlilik içinde olduğunu tespit etmiş ve tedbir almaya çalışmıştı.[845] Afyonkarahisar'ın güneyinde bulunan ileri karakollarda her gece derinden gelen sesler Türklerin hareket halinde olduğuna işaret etmekteydi.[846]

---

[841] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. II, s. 549.

[842] D. Fotiadis, **a.g.e.**, s.185.

[843]Yunanistan'da Grogeryen Takvimi 1 Mart 1923 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tarihe kadar Jülyen Takvimi uygulanmaktaydı. Jülyen Takvimi 13 gün geriden gelmektedir. Türk kaynaklarındaki tarihlendirme ile uyum sağlamak için metinde günlük ve hatıratlardaki tarihler Gregoryen Takvimine göre yazılmış ve Yunanca metinlerde geçen Jülyen Takvimine göre olan tarih ise parantez içinde verilmiştir.

[844] D. Fotiadis, **a.g.e.**, s.186.

[845] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. II, s. 550.

[846] D. Fotiadis, **a.g.e.**, s. 186.

Yunan Ordusu 20 (7) Ağustos'ta yayımladığı emirde muhtemel düşman saldırısı için teyakkuz durumuna geçilmesini tavsiye etmekteydi. Yunan 1. Kolordusu da beklenen saldırının püskürtülmesi için talimatlar vermekteydi. Kolordu bir casusu aracılığıyla Türk Ordusu'nun gücünün büyük bir bölümüyle Akarçay'ın güneyinde yer alan Yunan cephesine saldıracağını öğrenmişti[847]. 25 (12) Ağustos günü bir Yunan keşif uçağı Türk tarafına geçince aniden beliren ve ilk defa karşılaştıkları bir Türk avcı uçağı tarafından önlemeye maruz kalmıştı.[848] 1. ve 4. Yunan Tümenlerinin gözetleme noktalarından elde edilen bilgiler Türk taarruzunun başlamasının an meselesi olduğunu göstermekteydi. Bu süreçte yaşanan gelişmeler karşısında Afyon'daki Yunan cephesinin güney kanadını savunmakla görevli 1. Kolordu, 25 (12) Ağustos günü itibarıyla alınması mümkün olan tedbirleri almıştı.[849] Aslında 1. Kolordu Türk tarafındaki yoğun hareketliliğe ilişkin elde ettiği tüm istihbaratı düzenli olarak İzmir'de bulunan Ordu Merkez Karargâhı'na rapor etmekteydi.[850] Ancak Ordu'nun somut bir tedbir almaması neticesinde Kolordu Komutanı Trikupis Başkomutan tarafından yetkilendirilmeksizin kendi inisiyatifiyle sözünü ettiğimiz bu

---

[847] Konstantinos Kanellopulos, **İ Mikrasiatiki İtta Avgustos 1922**, N.Tilperoglu, Atina 1936, s. 87.

[848] Anadolu'da Türk ve Yunan orduları arasında uzun süreden beri devam eden muharebelerde Yunanlar ilk kez cephe hattında bir Türk avcı uçağının önleme uçuşu ile karşılaşmaktaydı. Savaş sırasında yüzbaşı olan ve hatıratını yayımladığı 1936 yılında yarbay olan Kanellopulos bunun altını özellikle çizmekte ve bu olayın kısa süre önce Türklerin avcı uçakları temin ettiği istihbaratını doğruladığını ve Türk taarruzunun en çok bir ya da iki gün içinde başlayacağının işareti olduğunu belirtmektedir, K. Kanellopulos, **a.g.e.**, s. 91.

[849] H. Triantafillidis, **a.g.e**., C. II, s. 550-551.

[850] K. Kanellopulos, **a.g.e.**, s. 88. Kanellopulos'un değerlendirmesine göre Yunan Ordusu'nun İstanbul ve İzmir'den de elde ettiği istihbarat da bir Türk taarruzunun hazırlıklarının yapıldığı yönündeydi. Fakat Yunan Başkomutanı bu bilgileri yeterince ciddiye almamıştı ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanıltma amaçladığını ve ordusunun hiçbir zaman geniş kapsamlı nesnel hedefler içeren bir saldırı düzenleyecek durumda olmayacağını düşünmekteydi ve bu yüzden de herhangi bir esaslı önlem almamıştır.

savunma tedbirlerini almıştı.[851] Trikupis bunun dışında Kolordu'nun sahip olduğu ameliyathaneleri 1. ve 4. Tümene tahsis etmiş ve 26 (13) Ağustos günü için Afyon'daki Askeri Hastanenin, hastaların Uşak ve İzmir'e nakledilerek boşaltılmasını emretmişti. Ayrıca Ordu Ulaştırmanın Afyon irtibat birliğine muhtemel asker ve malzeme nakli için istasyonda olabildiğince çok vagon ve lokomotif bulundurması emri vermişti. Alınan tedbirler durumu kurtarmamış olsa da Kanellopulos'un yorumuna göre saldırıya maruz kalan cephenin 36 saat tutulmasını mümkün kılmıştı [852] fakat Türk taarruzu bekleniyor olsa da tam anlamıyla bir stratejik aldatma ve taktik baskındı. Yunan Komutanlığı Akarçay'ın güneyinde 6 Türk Tümeni'nin konuşlandığını tahmin ederken karşısında 12 Piyade ve 3 Süvari Tümeni toplanmıştı.[853]

Büyük Taarruz öncesi 1922 Ağustos'unda Anadolu'daki 3 Yunan Kolordusunun konuşlanması Triantafillidis'in hatıratında özetle şöyle verilmektedir: Karargah merkezi Eskişehir olan **3. Kolordu** 3., 10., ve 11. Tümenlerin yanı sıra bir Bağımsız Tümen ve Bursa Askeri Komutanlığı'ndan oluşmaktaydı. Cephenin kuzey bölümünde kontrol ettiği cephe hattının uzunluğu 195 km idi. Karargâh merkezi Gazlıgöl Hamamı olan **2. Kolordu**, 2. Tümen, ihtiyat kuvveti olan 7. Tümen, 9. Tümen ve 13. Tümen ile Kütahya ve Uşak Askeri Komutanlıklarından oluşmaktaydı. Karargâh merkezi Afyonkarahisar olan **1. Kolordu**, Akarçay'ın kuzeyine konuşlu 5. ve 12. Tümenler ile yine Akarçay'ın güneyinde konuşlu 1. ve 4. Tümenlerden oluşmaktaydı. 1.Kolordu'yu bir Efzun ve bir Piyade Alayı takviye etmekteydi.[854]

---

[851] K. Kanellopulos, **a.g.e.**, s. 89.

[852] **a.g.e.**, s. 92. Hatıratın 93-95 sayfalarında Nutuk'tan da alıntılara yer verilmektedir.

[853] **a.g.e**., s. 104; Türk taarruzunun taktik baskın olma özelliği hatırat ve günlük yazarı Yunan asker ve subayları dışında konuyu akademik olarak değerlendiren çalışmalarda da vurgulanmaktadır. Bkz. Dionisiyos Tsirigotis, **İ Elliniki Stratigiki Sti Mikra Asia 1919-1922**, Piotita, Vari –Attiki 2010, s. 328.

[854] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. II, s. 544.

Büyük Taarruz 'un Başlaması

26 Ağustos 1922 sabahı erken saatte yoğun topçu ateşiyle başlayan Büyük Taarruz Yunan tarafı için yukarıda da belirtildiği gibi beklenen bir gelişme olmakla birlikte bunun kapsam ve boyutu tahmin edilemediği için saldırının şiddeti büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Günlük ve hatıratlardan o ana ilişkin anlatılar buna işaret etmektedir. Türk taarruzunun başladığını 1.Kolordu Komutanı Trikupis İzmir'deki Başkomutanlığa saat 07.00'da bildirirken saldırı mıntıkasını belirttikten sonra *"Muharebe normal seyretmektedir. Düşmanın niyeti henüz net olarak anlaşılamamıştır"*[855] diyerek aslında biraz yatıştırıcı ve endişe yaratmayan bir ifade kullanmıştır çünkü o an itibarıyla Türk taarruzunun cephenin hangi noktasına yoğunlaşacağını daha doğrusu sıklet merkezinin neresi olduğunu tam olarak kestirememişlerdir[856]. İzmir'deki Ordu Karargahı'nın duruma müdahalesi saat 12:30'da 1., 2., ve 3. Kolordularla Süvari Tümenine gönderdiği telgraf emriyle olmuştur. Buna göre 3. Kolorduya karşı taarruz için hazır bekletilmek üzere en az tümen düzeyinde bir karma kuvvet oluşturması ve Ordu onayı dışında kuvvet kaydırması yapılmaması emredilmekteydi. İzmir'deki Başkomutanlık 26 (13) Ağustos 1922 gecesi Afyon cephesinin bir yarılma riski taşımadığı ve ertesi ya da sonraki gün bir karşı taarruzun yapılabileceği düşüncesindeydi. Bu nedenle Atina'daki Hükümete cephedeki durumun normal seyrettiğini bildirmişti.[857] Triantafillidis, 9. Tümenin takviye amacıyla Afyon'a gönderilmesine izin verilmemesi yönündeki Ordu müdahalesinin Türk taarruzunun hızlı bir şekilde püskürtülmesine yönelik ivedi ve uygun kararların alınmasını engellediğini ve bunun büyük bir stratejik hata teşkil ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Başkomutan'ın, Anadolu Harekâtının en önemli muharebesini 420 km uzaktan yönetebileceğini tasavvur

---

[855] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. II, s. 558.

[856] Büyük Taarruzun bütün cephe hattında aynı anda başlaması taarruzun çıkış noktasının Yunan kuvvetleri tarafından anlaşılmasını geciktirmeye yönelikti bir taktikti, U. Üçüncü, S. Sarısaman, **a.g.m.**, s. 282.

[857] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. II, s. 563.

etmiş olması bile onun yetersizliğini ortaya koyduğunu ve yaklaşmakta olan felaket boyutlarındaki sonuçlardan dolayı ağır sorumluluğu olduğunu özellikle vurgulamaktadır.[858]

Ağustos'un 25'ini (12) 26'sına (13) bağlayan gece için Fotiadis şöyle demektedir:

> *"Ahır dağındaki[859] müstahkem cephe hattımızın önünde 12 Türk piyade tümeni ve 4 süvari tümeni toplanmıştı.[860] …26 (13) Ağustos sabahı saat 04.30'da dağların zirvelerinde şafak sökmeye başladığında, içlerinden bazıları o dönem için son model olan 200 top, Sinanpaşa mıntıkasından (1.Tümen) Afyon'un 15 km. batısına (4.Tümen) kadar uzanan alanda yani yaklaşık 40 km'lik bir cephede cehennem ateşi açtı…[861]*

Triantafillidis'in er olarak görev yaptığı 9. Dağ Topçu Taburu Döğer köyü yakınlarında konuşlanmış vaziyetteydi ve ilk saldırı anında yaşananları şöyle anlatmaktadır*:*

> *"26(13) Ağustos günü şafak sökerken bizi çadırlarımızda 5. ve 4. Yunan Tümenlerinin mevzilerini dövmeye başlayan Türk ağır topçusunun gürültüsü uyandırdı. Bombardıman 4.Tümenin sağında yer alan 1. Tümenin bulunduğu sahaya da yoğunlaşmaktaydı. Sabah kalkışı çok hızlı bir şekilde gerçekleşti. Eski askerler soğukkanlı bir şekilde çadırlarını topladı ve Topçu Bataryası savaş durumuna geçirildi…*
>
> *Afyon cephesinde Türkler 200 hafif ve 62 ağır topun ateş gücünün koruması altında birbirini izleyen dalgalar halinde şiddetli bir şekilde hücum ediyordu…[862]*

Anadolu Harekâtıyla ilgili olarak günlüğünde çok çarpıcı detaylar veren ve Büyük Taarruz başladığında ateş hattına 250 metre mesafedeki ihtiyat bölüğünde bulunan Vasilikos[863] o günü şöyle anlatmaktadır:

---

[858] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. 2, s. 558.

[859] Yunanca kaynaklarda Akardağ olarak geçmektedir.

[860] Fotiadis şüphesiz Türk Ordusu'nun Afyon cephesine yığdığı birliklerin sayısını sonradan elde ettiği bilgilere dayanarak yazmaktadır.

[861] D. Fotiadis, **a.g.e.**, s. 186.

[862] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. 2, 551.

[863] Nikos Vasilikos (1898-1987), Kostas Gavras tarafından sinemaya da uyarlanan ve Türk okurunun "Ölümsüz" adlı romanıyla tanıdığı Vasilis Vasilikos'un babasıdır. Günlük ilk olarak 1992 yılında yani

26(13) Ağustos.

Artık gerçekleşmesi kesin görülen düşman saldırısının başlamasını beklerken tüm geceyi uykusuz geçirdik. […]. Zaman zaman karakol nöbetçileri düşman tarafında alışılmadık hareketlilik gözlendiğini ve gürültülü sesler geldiğini haber vermekteydi. […] Sabaha karşı saat 3'te sağımızda yer alan 1.Tümenin bulunduğu bölgeden başta seyrek, sonra daha yoğun ilk silah sesleri ve kısa süre sonra ağır makinalılar ve son olarak dağ toplarının açtığı ateş duyuldu. Karakollar arasında çatışma yaşandığının farkındaydık. Şüphesiz bu kısa süre sonra başlayacak taarruzun habercisiydi.

Sabah saat 4. Şafak vakti. ... Birden ağır topların ani yaylım ateşi her şeyi altüst etti. […] Siperler, ihtiyat birlikleri ve topçularımızın siperleri yaylım ateşine tutuldu. Siperler yerle bir oldu, tel örgülerinde büyük gedikler açıldı, düşmanın top mermileri yüzünden sığınaklar yıkıldı. Topçumuz, düşman topçusunun görülmemiş isabetli atışları karşısında büyük kayıplara maruz kalarak susmak zorunda kaldı. Bizlerle Türkler arasında top mermilerinden dolayı yoğun toz ve duman oluştu ve bu da, saldırı emrini beklerken 300 metre mesafeye kadar yaklaşmış olan düşman piyadelerinin ilerleyişini isabetli atışlarla engellememizi olanaksız kılmakta.

Saat sabah 04.10. Mevzilerimize düşman saldırısının başlaması için düşman topçusu birden sustu. Türkler özellikle makinalılarının yoğun ateşi sayesinde korunarak naralar atmak suretiyle saldırıyorlar. Piyadenin hızlı ve kesintisiz ateşi sayesinde ancak kendimizi savunabiliyoruz çünkü Dağ Topçumuz mevzi değiştirmekle meşgul. İlk düşman dalgaları yok ediliyor. Fakat hemen anında, aralıksız olarak yoğun, hızlı, kararlı ve coşkulu bir şekilde tekrar geliyorlar. […] İkinci savunma hattına çekilene kadar karışıklık ve düzensizlik hakim

---

yazarın ölümden dört yıl sonra basılmıştır. Günlük yazarı Nikos Vasilikos 1 Şubat 1920 tarihinde Anadolu topraklarına ilk kez ayak bastığında 22 yaşında ve hukuk fakültesindeki eğitimine 3. sınıfta ara vermiş iki yıllık askerdir. Çok güçlü bir ifade yeteneğine sahip olan Nikos Vasilikos, Kurtuluş Savaşı yıllarında Yunan cephesinde yaşananlara ilişkin çok çarpıcı ayrıntılar vermektedir. Günlükteki kayıtlar Nisan 1918 tarihinden başlayıp 24 (11) Eylül 1922 tarihinde son bulmaktadır.

oluyor. […] kurşunlar aralıksız bir şekilde vızıldayarak uçuşurken başımızı kaldırmamıza fırsat vermiyor. İlk andaki iyimserlik yerini karamsarlığa bıraktı. Durum ilk andan itibaren kritik ve ciddi bir hal aldı. Bölüğümüz ve genel olarak grubumuz ikinci savunma hattında da çok ağır bir baskı altında. […] Türkler, ümitsiz bir şekilde direndiğimiz ikinci savunma hattımıza da hiç durmadan saldırıyor. Makinalılarımızın pek çoğu tutukluk yaparak devre dışı kaldı. […] Mücadelemiz inatla sürüyor. Türkler hayal edilemez bir hız ve kararlılıkla saldırmakta. Ağızlarında "hurra"[864] sesiyle yoğun dalgalar halinde durdurulamaz bir şekilde saldırıyor, maruz kaldıkları korkunç kayıplara rağmen durmak nedir bilmiyor ve ancak siperimizdeki süngümüz onları durdurabiliyor. Düşmanın ağır topları sürekli kayıplara neden olarak hiç durmadan hatlarımızı ateş altında tutmakta ve bu arada ihtiyat birlikleri, havaalanı, Kolordu karargâhı, askeri fırınlar, hastaneler ve başka tesislerin olduğu Afyon şehrini […] bombalıyor. […]

Gömülmemiş halde her yere dağılmış cesetler, nakilleri büyük tehlike altında çok yavaş yapılan ağır yaralıların çığlıkları, nefes almayı imkânsız hale getiren yoğun barut kokusunun hâkim olduğu atmosferi kaplıyor.

[…]

26 (13) Ağustos 1922 Küçük Asya destanının trajik son evresinin başlangıcı anlamına gelmektedir. Güneşin batışı ve akşam karanlığıyla birlikte top sesleri son buluyor. Sadece aralıklarla piyadelerin açtığı ateş duyulmakta.[865]

1. Kolordu Komutanı Trikupis Büyük Taarruz' un başladığı 26 (13) Ağustos gününden itibaren esir düştüğü 2 Eylül (20 Ağustos) 1922 tarihine kadar yaşanan gelişmeleri hatıratında gün gün anlatmaktadır. Trikupis 26 (13) Ağustos günü saat 04.30'da Afyon'da 4.Tümenin sağ kanadında duyulan yoğun topçu atışının başlayan Türk taarruzuna işaret

---

[864] Vasilikos, Türk askerlerinin hücum sırasındaki "Allah Allah" nidalarını uzaktan bu şeklide yorumlamış olmalı.

[865] Nikos Vasilikos, **İmerologio Tis Mikrasiatikis Ekstratias**, Gnosi, Atina 1992, s.168-173.

ettiğini ve esas ağırlık noktası Akarçay'ın güneyindeki 1. ve 4. Tümenler olmak üzere saldırının tüm 1. Kolordu cephesine yayıldığını kaydetmektedir.[866] Trikupis taarruz noktasındaki Türk askeri gücünün 1. ve 4. Tümenlerin yaklaşık on katı olduğunu ve 1. ile 2. Yunan Kolordularının ise toplam gücünün üç katı olduğuna dikkat çekmekte ve 1921 yılı Aralık ayında güney kanadının komutanlığını üstlendiğinde Türklerin saldırı planını öngörerek güney kanadın savunma planıyla ilgili bir rapor hazırladığını ancak Ordu'nun yeni komuta kademesinin (Başkomutan Hatzianesti'yi kastederek) sadece güney kanadı iptal etmekle kalmayıp ilaveten 1. ve 2. Kolordunun yapısını da değiştirdiğini not etmektedir. Dolayısıyla Büyük Taarruz'un ilk gününde yaşanan zafiyetin sorumluluğunu Afyon'dan demiryoluyla 420 km uzakta İzmir'de bulunan Başkomutanlığın basiretsizliğine ve genel bir karşı taarruz başlatmak düşüncesinden hareketle 2. Kolordu'nun takviye amacıyla 1. Kolordu bölgesine izni dışında asker kaydırmasına müsaade etmeyen hatalı kararlarına bağlamaktadır.[867] Bu konuda, yukarıda bahsettiğimiz gibi Triantafillidis de aynı kanaati paylaşmaktadır.

Büyük Taarruz'un ilk günü Yunan cephesinde şaşkınlık yaratan olaylardan biri de sabah saatlerinde Yunan hatlarının gerisinde aniden ortaya çıkan Türk süvarileriydi. Triantafillidis, 2000 atlı ve bir topçu bataryasından oluşan kuvvetin 1.Yunan Tümeni için beklenmedik bir gelişme olduğunu ve düşman süvarisinin gece boyunca dar patikaları takip ederek tek sıra halinde yapılan intikal sonucu sarp ve aşılmaz olarak nitelendirilen Ahır dağını geçtiğini belirtmektedir.[868] Trikupis 3 Tümenden oluşan Türk Süvari Kolordusuna ait birliklerin cephe gerisine sarkarak İzmir yönündeki telgraf hattını ve demiryolu ulaşımını kullanılamaz hale getirdiğini[869] ve güçlü

---

[866] N. Trikupis, **a.g.e.**, s. 104.

[867] **a.g.e.**, s.106.

[868] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. 2, 554.

[869] Trintafillidis, Türk süvarilerinin demiryolu ulaşımını kestiğinden söz etmekte ve detay vermemektedir. Türk süvarileri aslında Afyon'la Dumlupınar arasındaki tren yolu hattını üç yerden tahrip etmişti, U.Üçüncü, S. Sarısaman, **a.g.m.**, s. 283.

düşman süvari birliklerinin Yunan konvoylarının arasındaki boşluklarda cirit attığını kaydetmektedir.[870] Triantafillidis, 26 (13) Ağustos 1922 günü Türk süvarilerinin savunma hattının gerisinde ortaya çıkışını cephe hattının genişliği ve yeterince denetlenememesiyle izah etmektedir. Telefon ağının güvenliği konusunda 1.Dünya Savaşı'ndan yeterince ders alınmadığını ileri sürerek telefon hatlarının siperlerden iki km uzaklıkta toprağın iki metre altına yerleştirilmesi gerekirken telefon ve telgraf tellerinin yüzeyde bulunan direklere asıldığını ve muharebe bölgesindeki bu hatların Türk topçusunun ilk atışlarıyla birlikte kesildiğini ayrıca sık sık arızalanan eski model düşük menzilli telsizlerin de iletişimin sağlıklı yapılmasını engellediğini belirtmektedir.[871]

Büyük Taarruz'un başladığı 26 (13) Ağustos günü ateş hattında olan Yüzbaşı Sofulis[872] o ilk gece için şöyle bir yorumda bulunmaktadır: *"Böylece Ağustos'un 26'sını (13'ünü) 27'sine (14'üne) bağlayan gece geldi. Bundan daha korkunç bir gece görmedim ve hayatımın geriye kalan bölümünde de görebileceğimi sanmıyorum."* Cephenin Türk tarafından gece saat 10 civarında yakılmış olan ateş kuru otlar sayesinde ilerlemiş ve ateşin ışığında Yunan hatlarına doğru onu takip eden Türk piyadelerinin süngüleri parlamaktadır. Ateş siperlere ulaştığında el bombaları kendiliğinden patlamaya başlar. Sofulis o anı: "*Her taraftan askerlerimin "Yüzbaşım yanıyoruz!" "dumandan göremiyoruz!" çığlıkları duyuluyordu ve beraberinde dehşet verici bir "alaaa!!!!"*[873]*sesi kulaklarımızın içinde çınlıyordu. En kötü ressam onu ne kadar korkunç gösterse de, cehennem daha sakin bir görüntüye sahip olmalıydı."*[874]

Vasilikos'un, Büyük Taarruz'un ikinci günü 27 (14) Ağustos 1922 tarihinde yaşananlar konusunda günlüğüne düştüğü aşağıdaki kayıttan savaşın en az ilk günkü kadar

---

[870] N. Trikupis, **a.g.e.**, s.108-109.

[871] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. 2, s. 538

[872] Yüzbaşı Manolis K. Sofulis savaş günlüğünde 1906-1941 yılları arasında orduda görev yaptığı sırada yaşadıklarını anlatmaktadır.

[873] Hücum eden Türk piyadelerinin Allah! Allah" nidaları.

[874] Manolis K. Sofulis, **İmerologio Polemu 1906-1941**, Grigoris, Atina 2007, s. 144-145.

şiddetli geçtiği ve Türk askerinin büyük bir kararlılıkla hücum ettiği anlaşılmaktadır:

> *"Gece, ertesi güne ilişkin tedirgin bir bekleyişle geçti. Endişeli ve can sıkıcı düşünceler ruhumuzu sarmış vaziyette. Hayal kırıklığı ve karamsarlık. Uzun süren askerlik hayatının genel şartları yüzünden çökmüş olan moralimiz, düşmanın ani bir şekilde baş gösteren şiddetli saldırısı karşısında daha da bozuldu. […] Türkler yeni kuvvetlerle daha şiddetli ve kararlı bir şekilde, kudurmuşçasına ardı arkası kesilmeyen dalgalar halinde saldırıyorlar. [Türkler] Pek çok birliklerinde kırılma ve çözülmeye neden olan makinalılarımızın yaylım ateşinin yarattığı tehlikeyi hiçe sayarak yüzyıllardır yaşadıkları ata topraklarını mutlaka geri alma konusunda kararlı, zapt edilmez bir şekilde hücum ediyorlar. Kayıplarımız çok fazla. Hiçbir yerden takviye gelmiyor. Sağ kanadımızda durum daha da kötü. 1.Tümen dün öğleden sonra direncinin kırılması üzerine bölünerek Balmahmut ovasına dağıldı ve peşlerine de Türk süvarisi düştü. 7.Tümen kaybedilen siperleri geri almak için yetişmeseydi daha dün öğleden sonra kuşatılacaktık. Sol kanadımızda da aynı ümitsiz durum hâkim. Genel çekilme emrinin verilmesi an meselesi. Emrin gelmesi de gecikmedi. Hâlihazırda Türkler Afyon'dan önceki ilk tepelere ulaştı bile. Geri yönde ilk adım atıldı. Ağustos'un dayanılmaz sıcağı karşısında bizi serinleten ekşi üzümler bulduğumuz Çakırsaz'da kısa süreliğine mola veriyoruz. Öğleden sonra saat 2'de düşmanın kıskacından kendimizi kurtardıktan sonra Balmahmut istikametinde telaşla geri çekilme başlıyor, bu arada Afyon daha dünden alevlere teslim oldu. […]"* [875]

Büyük Taarruz'un ikinci günü (27 [14] Ağustos 1922) sabah saatlerinde 1. Kolordu Komutanı Trikupis'in karargâhına 4. Tümenden gelen subaylar Tümenin sağ kanadının çöktüğünü ve Türk topçusunun iki yönden Afyonkarahisar Tren İstasyonu'nu ve batısında yer alan yolları vurduğunu bildirir. Kısa süre sonra karargâha gelen 4.Tümen Kurmay Başkanı, Tümenin merkezinin de çöktüğünü ve durumun telafisinin mümkün olmadığı haberini verir. Bu koşullar

[875] N. Vasilikos, **a.g.e.**, s. 174-175.

karşısında Trikupis Afyonkarahisar'ın boşaltılmasına karar verip gelişmelerden Ordu'yu haberdar ederek[876] ricat emri verir. Birliklerin oluşturduğu konvoyların ve trenlerin de hareket etmesinden sonra saat 13.00 dolaylarında kendisi de Afyon'dan ayrılır.[877] Triantafillidis, Afyon'un boşaltılması kararı verildikten sonra ciddi ihmaller nedeniyle 1. Kolordu Karargâhında kabul edilemez bir kargaşa yaşandığını ve daha ricat kararı Tümenlere ve 2. Kolordu'ya bildirilmeden telefon ve telgraf merkezinin bağlantılarının kesildiğini belirtmektedir. Ancak yaşanan aksilikler bununla da sınırlı kalmaz. Kolordu telsizinin yükleneceği kamyon arızalı olduğu için çalıştırılamaz. Başka bir araç aranması yerine telsiz, 1. Kolordu Karargâhı'nın taşınacağı Gazlıgöl[878] Hamamı'na götürülmek üzere bir tren vagonuna yüklenir fakat telsiz kargaşa, panik ya da ihmal nedeniyle bahsi geçen istasyonda değil de Eskişehir'de indirilir. Bu kadar büyük bir hatanın nasıl yapıldığı, telsiz cihazına eşlik etmesi gereken görevli subayların bu nakil esnasında nerede oldukları cevap bekleyen sorulardır. Böylece 1. Kolordu bütün çekilme sürecinde telsizle haberleşme imkânından yoksun kalacaktır. Doğal olarak bu affedilmez ihmalin sonuçları ağır olur. [879]

Afyon, Yunan Ordusu için çok önemli bir kentti çünkü en kırılgan cephe hattının ikmal merkeziydi. Ayrıca 1. Kolordu ve 4.Tümenin karargâh merkeziydi, mühimmat, gıda ve sıhhi malzeme depolarının büyük bir bölümü de buradaydı. Afyon'un boşaltılmasının belirli bir plan dâhilinde yapılmamış olması, birliklerin batı istikametinde plansız olarak çekilmesi ve ardından yaşanan panik ve kargaşadan dolayı Ordu Komutanlığı kadar Trikupis de, kimi Yunan tarihçiler tarafından ağır biçimde eleştirilmektedir. Çekilme sırasında kentte askeri birliklerin yanı sıra sıhhiye hizmeti veren ve

---

[876] Trikupis Afyon'un boşaltılması kararını Ordu'ya şu mesajla iletir: *"4. Tümenin direncinin kırılması üzerine ve ihtiyat kuvvetlerinin olmaması nedeniyle öğlen saatlerinde Afyonkarahisar'ın tahliyesine başlanmıştır*, N.Triantafillidis, **a.g.e**., C. 2, s. 574.

[877] N. Trikupis, **a.g.e.**, s. 107

[878] Gazlıgöl, Yunan kaynaklarında "Kazlıgöl" olarak geçmektedir.

[879] H. Triantafillidis, **a.g.e.**, C. 2, 574.

nakliyede kullanılan kamyonlar, taşıma için yararlanılan develer, iki ya da dört tekerlekli arabaları çeken yük hayvanları bulunmaktaydı. Depolardaki tüm malzeme Türklerin eline geçmemesi için ateşe verilerek imha edilir.[880] Bu arada uçakların Uşak'a gönderildiğini, 2. Yunan Tümeni Komutanı Albay Stilyanos Gonatas'ın karargâhının bulunduğu İslamköy'de, hatıratına 28 (15) Ağustos günü düştüğü şu nottan öğrenmekteyiz: *"1.Kolordu düşmanın baskısı karşısında mevzilerini tutamadı ve Afyonkarahisar'ı terk ederek geri çekildi. Düşman ateşi sonucu Küçüköy'de düşürülen biri hariç Afyon ve Balmahmut 'ta bulunan tüm uçaklar Uşak'a geldi."* [881]

İzmir'de Ordu 3. Harekât Dairesi Başkanı sıfatıyla Başkomutan Hatzianestis'in kurmay heyetinde yer alan ve konumu ile olaylara (olabildiğince) nesnel bakış açısını dikkate alarak hatıratından bazı bölümlere yer vereceğimiz Binbaşı Panagakos, Türk taarruzunun başlaması üzerine Hatzianestis tarafından 1.Kolordu nezdinde onun temsilcisi olarak[882] 26 (13) Ağustos gecesi trenle Afyonkarahisar'a hareket eder. Kırk saat süren yorucu bir tren yolculuğundan sonra 28 (15) Ağustos akşam saatlerinde ancak Uşak'a varır. Aslında bu kadar kritik bir süreçte neden uçak değil de treni tercih ettiğini kendisi de izah etmekte zorlanır çünkü uçakla gelmesi durumunda 27 (14) Ağustos günü saat 10'dan önce 1.Kolordu'nun tümenlerine verilen geri çekilme emri öncesinde Afyon'a varmış olacaktı.

---

[880] S. Kargakos, **a.g.e.**, s.184 ve 188; Topçu Onbaşı Yannis Kutsonikolas 27 (14) Ağustos 1922 tarihinde günlüğüne düştüğü notta, anılan gün akşamüzeri 35. ve 49. Alayların dağıldığını, tüm güney kanadının geri çekilmesi emri verildiğini, ağır Sahra ve Skoda tipi topların çoğunu savaş alanında bıraktıklarını ve kendilerinin Plastiras'ın kahraman alayı ile birlikte (Türkler) tarafından kuşatıldıklarını ve büyük uğraşlar sonucu esir düşmekten zor kurtulduklarını belirterek: "*Gece Balmahmut'ta kaldık, Afyon'u yaktık, yiyecek, ikmal malzemeleri ve mühimmatları ateşe verdik"* demektedir. (Not: Günlükte Büyük Taarruz 'un başlama günü sehven 25 (12) Ağustos olarak verilmiştir, o nedenle verilen tarihler bir gün kaydırılarak yazılmıştır), Yannis Kutsonikolas, **Ap'tin Arahova Sta Kraspeda Tis Angiras, İmerologio Ekstratias 1919-1922**, *Ed. Stathis Asimakis*, Atina 2008, s. 213.

[881] Stilyanos Gonatas, **Apomnimonevmata**, Atina, 1958, s. 202.

[882] T. Kostopulos, **a.g.e.**, s. 129.

Oysa demiryoluyla Dumlupınar istasyonuna 29 (16) Ağustos günü öğlen vakti aradan 60 saat geçtikten sonra ulaşır ve bu gecikme nedeniyle doğal olarak görevini layıkıyla yerine getiremez. Panagakos, 1. ve 2. Kolordu'ların Dumlupınar müstahkem mevkiine geri çekilme kararının verilmesinde yaşanan affedilmez gecikmeye dikkat çekerek General Trikupis'in yanına zamanında varmış olması halinde gelişmelerin farklı bir seyri olacağını belirtmektedir. Panagakos, Başkomutan Hatzianaestis'in 1.Kolordu'nun üç tümeninin içinde bulunduğu çok kötü ve zor durum hakkında yeterince bilgilendirilmediği için karşı taarruz emri verdiğini ve 1.Kolordu cephesindeki gerçek durumu bilmesi halinde Başkomutanın kararının farklı olacağını ileri sürmektedir. Panagakos, cesur ve aynı zamanda çok disiplinli bir asker olan Trikupis'in Başkomutanın karşı taarruz emrine itaatsizlik etmemek için Dumlupınar'a çekilme kararı alma konusunda çok geciktiğini bunun da Türk Ordusu'na 30 (17) Ağustos'a kadar 1. ve 2. Kolordu'ların 5 Tümenini Köprülü, Şalköy ve Allıören'de[883] sıkıştırıp imha etmesi için gerekli zamanı kazandırdığı yorumunda bulunmaktadır.[884]

Panagakos, 29 (16) Ağustos sabahı Uşak'tan trenle hareket ederek Banaz'a ulaştığında istasyon önündeki alanda bir doktorun yaralarını sardığı 30 dolayında askere ağır küfürler ettiğini görünce dayanamayıp nedenini sorar ve erlerin kendi kendilerini yaraladığını öğrenir. Onun onayıyla yaralı erler istasyonun bodrumuna kilitlenir, öfkesi geçmemiş olan doktor anahtarları eline alırken *"şerefsizler it gibi*

---

[883] Yunan kaynaklarında Başkomutanlık Muharebesi için muharebenin geçtiği bölgedeki Allıören köyünün hatalı telaffuz edilmesi nedeniyle Ali Veran Muharebesi denilmektedir (N.Erdem, **a.g.e.**, s. 470). Neredeyse tüm Yunanca hatırat ve günlüklerde de "Ali Veran" ifadesi geçmektedir. Yunan Ordusu'nun Trikupis komutasındaki güney kanadının Allıören'de uğradığı büyük yenilgi sonunda felaketi yaşadığı ve büyük kayıplar verdiği günlüklerde özellikle belirtilmektedir.

[884] Panagiotis Panagakos, **Simvoli İs Tin İstorian Tis Dekaetias 1912-1922**, Atina 1961, s. 685-686. Anadolu Harekâtı'nda Binbaşı olan Panagakos hatıralarını yayımladığı 1961 tarihinde emekli korgeneraldir.

gebersinler" der. Bu hadise, Yunan askerlerinin savaşmak istemediğine dair açık bir örnektir. Panagakos, kısa süre sonra Dumlupınar İstasyonu'ndan yedeğinde on vagonla gelen bir lokomotifin firari askerlerle dolu olduğunu görünce onları zor kullanarak vagonlardan indirir. O zaman ve daha sonra da firari askerlere yönelik zor kullanmak durumunda kaldığında ilginç bir şekilde hiçbir zaman tepkiyle karşılaşmadığını ve bunun da askerlerin yaşadığı moral çöküntüsünü açıkça gösterdiğini belirtir. Vagonlardan firari askerleri indirmek için dolaşırken koltukların arkasına gizlenmiş ismen tanıdığı bir piyade binbaşı ile karşılaşınca çok şaşırır ve bu korkaklığı nedeniyle ona ağır sözler sarf eder ve düşman karşısında bulunduğu mevziiyi terk etmekten dolayı hakkında işlem yapılmasını Ordu'ya rapor eder. Panagakos Banaz'dan Dumlupınar'a gidişi sırasında Banaz yönünde münferit ya da gruplar halinde kaçan askerlere rastlar. Bunlar Afyon'da cephenin çökmesinin ardından ve izleyen günlerde General Frangu'nun Grubu (1. ve 7. Tümenler)[885] Dumlupınar'a doğru geri çekilirken birliklerini terk eden ve kurtuluşu İzmir'e ulaşmakta arayan firarilerdir. Ancak İzmir'e ulaşmak için düşman bir ülke içinde yüzlerce km yol yürümek zorunda olduklarının farkında olmadan böyle bir korkunç maceraya atılmaları Panagakos'a göre onların pek çoğunun hayatına mal olacaktır. Çünkü ümit ettikleri gibi İzmir'e ulaşarak kurtulmak yerine (zarar verdikleri için öfkeli olan) halk tarafından öldürülerek ya da kötü koşullar, uykusuzluk ve açlık sonucu haytalarını kaybederek kemiklerini ıssız Anadolu topraklarında bıraktılar. Panagakos, firari erlerin ihtiyaçları olan yiyecekleri temin etmek için geçtikleri yerleşim yerlerinde yağmalama yaptıklarını ve içlerinden pek çoğunun her türlü insani duyguları bir kenara bırakarak, bazen hiçbir neden olmaksızın sırf hayvani içgüdülerini tatmin etmek için gasp amacıyla cinayet ve kundaklamalara yöneldiklerini söyleyerek cepheden

[885] General Frangu 1. Kolorduya bağlı 1. Tümenin komutanıydı, ayrıca 7.Tümen de ona bağlıydı. 14 (27) Ağustos günü Trikupis'in geri çekilme kararını 5 saat gecikmeyle ancak öğleden sonra saat 15.00'da öğrenmişti. O nedenle Trikupis grubu ile Frangu grubunun buluşması mümkün olmamıştı.

ilk izlenimlerinin fazlasıyla can sıkıcı ve endişe verici olduğunu belirtmektedir.[886]

Binbaşı Panagakos, 29 (16) Ağustos günü Dumlupınar'a ulaşır ve daha ileriye yoluna devam edemez çünkü zaten Afyon boşaltılmış ve demiryolu ulaşımı da kesilmiştir. Dumlupınar'da General Frangu ve onun kurmay başkanı ile görüşür ve görevi hakkında onları bilgilendirir. O ana kadar Frangu Grubuna bağlı 1. Tümenin sorumluğundaki Toklutepe direnek noktası dışında Türk kuvvetlerinin baskısı söz konusu değildir. Panagakos 10 km. mesafede, Dumlupınar'a çekilmeye çalışan Trikupis Grubu ile onların bu çekilmesini önlemeye çalışan Türk kuvvetleri arasındaki karşılıklı top atışlarını görebilmektedir. Panagakos, Trikupis Grubunun karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi görerek takviye edilmesini önerir. Aldığı yanıt Frangu'nun çaresizliğini göstermektedir. Frangu: *"Durumun farkındayım, seninle hemfikirim, zaten emir vermiş bulunuyorum fakat bu şerefsiz, korkak firariler taarruz etmeyi reddediyor"* diyecektir. Durumun netlik kazanması için taarruz emrinin ertelenmesine karar verilir. Bu arada Frangu'ya saat 14.00'da Toklutepe direnek noktasının düştüğü bilgisi verilir. Panagakos bu gelişme üzerine veya kendisinin bilmediği başka olaylar nedeniyle saat 16.00'da birliklerin karanlık çökmesiyle birlikte Hasan Dede tepesi yönünde çekilmesi kararı alındığını not eder. Panagakos, sadece Toklutepe'nin düşmesinin Frangu'yu Dumlupınar'ı terk etmeye yöneltecek bir neden olamayacağı düşüncesindedir. Çünkü orayı geri alarak durumu dengeleyecek kuvvetleri mevcuttur. Böylece General Frangu Dumlupınar'ı boşaltma kararı vererek buraya ulaşmaya çalışan Trikupis'e yardım fikrinden de vazgeçer. Panagakos'a göre Frangu'nun Dumlupınar müstahkem mevkiini terk etme kararı Trikupis kuvvetlerini mutlak surette felakete mahkûm eder. Çünkü 1. ve 2. Yunan Kolordularından geriye kalan birlikler Murat Dağı'nın engebeli geçitlerinden çıkış yolu aramak zorunda kalınca Allıören'de ertesi gün kuşatılarak Türk

[886] P. Panagakos, **a.g.e.**, s. 687-688.

topçusu, piyadesi ve süvarisinin ağır saldırısına maruz kalarak kelimenin tam anlamıyla büyük bir hezimet yaşayacaklardır.[887]

Uşak'ın boşaltılmasını ve bu süreçte yaşanan üzücü olayları yine bunlara bizzat tanıklık eden Binbaşı Panagakos'un hatıralarından okumaya devam edecek olursak 31 (18) Ağustos günü Uşak'a gelerek tren istasyonuna yerleşir. Banaz'dan Uşak'a kadar demiryolu hattının her iki yönü münferit hareket eden ya da küçük gruplar halinde kaçan askerlerle doludur. Saatler ilerledikçe kaçış mikrobu adeta bir bulaşıcı hastalık gibi şaşırtıcı bir hızla yayılır. Firari erlerin oluşturduğu konvoyların sayısının çoğalmasını engelleyecek güç kimsede yoktur. Günbatımıyla birlikte Uşak ve civarında tren istasyonunu ve bu bölge içinde bulunan mühimmat depolarını korumakla görevli az sayıda asker bulunmaktadır. İzmir'den gelen ve kısa süreliğine istasyonda mola veren yiyecek yüklü bir trenin etrafına çok sayıda firari asker toplanır ve trendeki yiyecekleri yağmalamak için hücum ederler. Panagakos'un emriyle istasyondaki muhafızlar yağmacıların üzerine ateş açarak onları oradan uzaklaştırır.[888] Panagakos Uşak'ta yaşanan talihsiz olayları şöyle anlatmaktadır:

> *"Beni, yiyeceklerin yağmalanmasından ziyade bu olayların şehre yayılma riski ve bundan doğacak sonuçlar ilgilendiriyordu. Nihayetinde bunların önüne geçilemedi.*
>
> *Karanlığın çökmesiyle mühimmat depoları, burayı korumakla görevli küçük muhafız birliğinin bunların kundaklanmasını önlemek için müdahale etmemesi sonucu firariler tarafından ateşe verildi.*
>
> *Piyade ve topçu mermilerinin patlamaları şiddetli muharebe yaşandığı izlenimi vermekteydi, yanan depoların, içlerindeki malzemelerin ve şehirde ateşe verilen çok sayıda evin alevleri ise şehri aydınlatarak pek çoğu aklını yitirmişçesine sağa sola koşuşan halkta (yani Türklerde) panik ve korkuya neden olmaktaydı.*

---

[887] P. Panagakos, **a.g.e.**, s. 688-690. Yunan literatüründe "Ali Veran" Muharebesi olarak geçen ve hatıratlarda bu şekilde anılan Allıören'deki muharebe Başkomutanlık Meydan Muharebesidir.

[888] **a.g.e.**, s. 695-696.

Ordu'ya çektiğim telgraflarda soyguncu olarak nitelendirdiğim firariler ise bazı evleri ateşe vererek dış kapıda hane sakinlerini beklemekteydiler ve onların en değerli eşyalarını gasp ederek yanan evlerini terk edenlerden yanlarına aldıkları kişileri acımasızca öldürmekteydiler.

Bu metot onlar için talihsiz kent sakinlerinin değerli eşyalarını gasp etmek için mükemmel ve güvenli bir yoldu. Soygun sonucu elde ettikleri eşyayı (altın ya da banknot halinde Türk parası ve başka değerli eşyaları) yük hayvanlarının yem torbalarına koyuyorlardı.

İzmir'e doğru gidişim sırasında ve akabinde Sakız adasında bu kişilerden pek çoğunu yağma ürünleriyle ağzına kadar dolu torbaları taşırken gördüm ve onlara yönelik hiçbir tedbir alamıyordum.

Yukarıdakilere benzer suç eylemleri, izleyen günlerde de Uşak'tan Manisa'ya kadar olan tüm bölgede icra edildi."[889]

Panagakos az sayıdaki ahlaksız firari –soyguncunun işlediği o suçların Yunan Ordusu'na mal edilemeyeceğini ileri sürmektedir.[890] Panagakos Ordu'nun bir kurmay subayı olması nedeniyle yani konumu gereği bu tespiti yapma ihtiyacı duymakta ancak bu olayların yaşandığı günlerde bir düzenli ordudan söz etmek mümkün değildir. Geri çekilirken disiplinini yitirmiş ve adeta güruha dönüşmüş askeri birlikler söz konusudur. Benzer olayları başka günlük ve hatırlarda da

---

[889] P. Panagakos, **a.g.e.**, s. 696-697. Kutsonikolas, 31(18) Ağustos tarihi için günlüğünde Uşak ve İstasyon 'un yanmakta olduğunu ve Uşak'tan geçerek geri çekilmeye devam ettiklerini havanın kararması sonucu dağlara tırmandıklarını ve karşı tepelerden aşağıya inerek Sarayköy'ün alt tarafında bir saat kadar kaldıklarını söyledikten sonra: "*Hareket ettik, aşağıda bulunan bazı köylere indik ve onları ateşe verdik, (ardından) 12. Tümenle buluştuk. Şafak söktü ve 1 Eylül (19 Ağustos) günü dağın güney yamacından tekrar yukarı tırmandık, köyleri yakarak akşam Alvanlar'a vardık, köyü yaktık ve orada konakladık."* Y. Kutsonikolas, **a.g.e.**, s. 215. İncelediğimiz günlük ve hatıratlar arasında yakma eylemlerin failleri olarak firar etmiş askerler gösterilmekteydi. Kutsonikolas ya bir firariydi ya da bu konuda görevli küçük bir birliğin üyesiydi, çünkü yakma fiilini 1.çoğul şahışta ifade etmektedir.

[890] P. Panagakos, **a.g.e.**, s. 697.

görmek mümkündür bu nedenle bunlara münferit vakalar olarak bakmak doğru olmaz.

2.Tümen Komutanı Gonatas hatıratında 1. ve 2. Kolordu Komutanlarının (Trikupis, Digenis) esir düşmesi üzerine 31 (18) Ağustos günü gelen Ordu emriyle bu Kolordulara bağlı tüm tümenlerin idaresinin General Frangu'ya verildiğini belirtmektedir. Kendisiyle görüşmek üzere gittiği Kapaklar köyünde: *"İstasyonda beni Kapaklar köyünde beklediğini söylediler ancak vicdansız askerlerin geçtikleri her köyü ateşe verdikleri gibi bu köyün de yanmakta olduğunu gördük…"* demektedir.

Gonatas, 1 Eylül (19 Ağustos) günü için düştüğü notta Uşak'ın boşaltılmakta olduğunu ve son trenlerin kentten saat 11 gibi hareket ettiğini ve demiryoluna paralel devam eden yol boyunca sonu görünmeyen araç konvoyunun hareket halinde olduğunu ve arızalı olanların ise yakıldığını belirtmektedir. [891] Gonatas, geri çekilme devam ederken Uşak-İnay Tren İstasyonu'nda 60 vagonun bulunduğunu ve bunların üç lokomotife paylaştırılmasına karar verildiğini ancak su depolanmasında yaşanan gecikme sonucu 20 vagonluk kataın hareket ettirilemediğini ve Türk süvarilerinin ortaya çıkması üzerine vagonların ateşe verilemeden yükleriyle birlikte geride bırakıldığını söylemektedir. Genel olarak erlerin ve subayların ele geçirmek için aceleyle yöneldikleri tren vagonlarını doldurup üzerlerine de çıktıklarını ve onları oradan aşağıya indirmeye kimsenin gücünün yetmediğini söylerken aslında yaşanan paniği bizlere anlatmaktadır. Gonatas, firari askerleri durdurma konusunda hiçbir tedbirin sonuç vermediğini ve her türlü engeli aştıklarını belirterek telefon kablolarının zaman darlığı nedeniyle toplanmaksızın terk edildiğini ifade etmektedir.[892] Güney kanattaki kalan tüm tümenlerin komutanlığı kendisine verilmiş olan General Frangu'ya bağlı birliklerin geri çekilmesi devam ederken 21 (3 Eylül) Ağustos günü gece boyunca süren yorucu yürüyüşten sonra sabah saat 9'da Alaşehir hattına ulaşırlar. Gonatas: "*Ovadaki tüm köyler geri çekilme esnasından bizden önce ilerleyen firariler tarafından ateşe verilmişti ve bize bilgi verecek ya da rehber olarak yanımıza*

[891] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 205.

[892] **a.g.e.**, s. 207.

alabileceğimiz bir köylü dahi bulamıyorduk" [893] derken geri çekilme sırasında ordu birliklerinin geçtiği bölgelerde neden olduğu yıkımı gözler önüne sermektedir.

Aynı tarih aralığı için Vasilikos'un günlüğünde yer alan bilgiler de büyük ölçüde Gonatas'ın yazdıklarını teyit etmektedir. Vasilikos, 1 -3 Eylül (19-21 Ağustos) arasında yaşananlara ilişkin bilgi verirken bir Türk uçağının, Mustafa Kemal'in[894] :*"Korkak ve ödlek Yunanlar. Köyleri yakmayın çünkü onları esir silah arkadaşlarınız inşa edecekler"* yazan bildirilerini attığından söz etmektedir. Vasilikos, sabah saat on civarında demiryolu hattına paralel yürüyerek geri çekilmeye devam ettiklerini, Uşak'ın yanmakta olduğunu[895] ve tüm çevre köylerin de alevlere teslim olduğunu ifade etmektedir:

> *"Her yerde yangın var. Güneşin sıcaklığı bugün dayanılmaz derecede. Uşak'ın uçsuz bucaksız kumlu*

---

[893] **a.g.e.**, s. 208.

[894] Günlükte sadece Kemal ifadesi geçmektedir.

[895] Paraskevaidis, günlüğünde: "*Uşak'a 1 Eylül (19 Ağustos) günü vardık. Tüm kent yanıyordu!"* demektedir. Lefteris Paraskevaidis, **Adelfi Stratiotu, İmerologio Ke Allilografia Enos Fantaru Tis Mikrasiatikis Ekstratias**, University Studio Press, Thessaloniki (Selanik), 2006, s. 261; Karayannis, günlüğünde 1 Eylül (19 Ağustos) tarihinde geri çekilme sırasında Uşak yönünde ilerlerken bir yokuşun ardından açık alanda Uşak'ı gördüklerini ve manzara karşısında dehşete kapıldıklarını belirtmektedir çünkü şehir bir uçtan öbür uca cayır cayır yanmaktadır. Uzakta asker ve sivillerden oluşan ağır ağır ilerlemekte olan bir konvoy görürler. Yanlarına gelen Yunan süvarileri onları geri dönmeleri konusunda uyarır. Bunun üzerine yön değiştirler ve şehirden uzaklaşırlar. Güneş altında birkaç km yürüdükten sonra başı döner ve bir meşe ağacının gölgesine kendini bırakır, yorgunluktan kendinden geçer. Ölümü beklemeye başladığını söyler ve biraz sonra onu sarsarak uyandıran bir silah arkadaşı: "*Kalk arkadaş, yetiştiler ve bizi şişleyecekler, süvarilerimiz onları geciktirdi*" diyerek yürümeye devam etmesini telkin eder ve onu yerden kaldırır. Hayatını ona borçludur. Başını geri çevirdiğinde Uşak ovasında Türk ve Yunan süvarilerinin birbirine girdiklerini görür, H. Karayannis, **a.g.e.**, s. 271-272. Anlatılanlardan Türk birliklerinin çok sıkı ve amansız bir takipte olduğu açıkça görülmektedir. İncelediğimiz tüm hatırat ve günlüklerde bu amansız takibe vurgu yapılmaktadır. Yorgunluktan geride kalanların esir düşmesi kaçınılmazdır.

topraklarında neredeyse hiç su yok. İnanılmaz bir şekilde susuzluk çekiyoruz. Güneş çarpmasına maruz kalan pek çok asker esir düşüyor. Çileli ve zorlu ancak bir o kadar da süratli bir yürüyüş. Koşmak zorundayız aksi halde esir düşeceğiz. […] Karanlık çöküyor ve yürüyüş devam ediyor. Çıldırma derecesinde susuzluk çekiyoruz. Susuzluk duygusunu hayatımda hiç bu kadar yoğun hissetmemiştim. On iki saatlik kesintisiz yürüyüşün ardından bir vadinin içinde yer alan Eynek (Eynehan?) köyüne ulaştık. Vadi yanmakta olan köyün alevleriyle korkunç bir şekilde aydınlanmıştı. […][896].

Vadide çığlık sesleriyle köyün, büyük havai fişek gibi yanmakta olan evlerinin ahşap malzemesinin çıkardığı gürültü birbirine karışmaktadır, Vasilikos bunu Roma kralı Neron'dan esinlenerek Neronvari bir manzara olarak tasvir etmektedir. Yağmaladıkları tavuk, kaz ve koyunları pişiren askerler alevlerin ışığında görülmektedir. Gece yarısından biraz sonra zifiri karanlıkta zorlu yürüyüş tekrar başlar. [897]

Topçu Onbaşı Kutsonikolas Alaşehir'de gördüklerini günlüğünde şöyle anlatmaktadır: " *Şafak vakti 3 Eylül (21 Ağustos) Alaşehir ovasına indik ve yürüyerek öğlen vakti Alaşehir'e ulaştık, feryat ve gözyaşları, çoluk çocuğun oradan ayrılması için herkes trenlere yönelmişti. Şehir (Alaşehir) yanmaktaydı, 2 saat orada kaldıktan sonra geri çekilerek yola koyulduk. Karanlık bastı ve tüm gece yürüyerek Salihli'ye ulaştık"*[898]

Albay Gonatas'ın birlikleri 4 Eylül (22 Ağustos) günü gece yürüyüşünün ardından Alaşehir'in batısında Dereköy İstasyonu yönünde devam ettikten sonra, sabaha karşı saat 3'te bir uçtan öbür uca yanmakta olan Alaşehir'den[899] geçerler. Gonatas: *"Felaket ve yağma çılgınlığı milliyet ayrımı yapmıyor. Alaşehir'in Rum Mahallesi yanıyor ve Rum evleri de Türk evleri de yağmalanıyor […] Alaşehir Tren İstasyonu yanıyor ve burada*

---

[896] N. Vasilikos, **a.g.e.**, s. 181-182.

[897] **a.g.e.**, s. 181-182.

[898] Y. Kutsonikolas, **a.g.e.**, s. 215.

[899] Paraskevaidis de Alaşehir için günlüğünde: *"Uzaktan sisin içinde yanmakta olan Alaşehir görünmeye başladı! 5 Eylül'dü (23 Ağustos)"* yazmaktadır, L. Paraskevaidis, **a.g.e.**, s. 266.

bulunan mühimmatın infilak etmesi sonucu korkunç patlama sesleri duyuluyor" demektedir. [900]

Vasilikos'un birliği de 4 Eylül (22 Ağustos) tarihinde Alaşehir'e ulaşmıştır, sabah saat 10 dolayında Alaşehir İstasyonu'na varırlar. Civardaki bağlarda konaklarlar ve kurutulmak üzere alanlara serilmiş ve terk edilmiş olan üzümleri aç kurtlar gibi yerler. Şehir yağma ve talana teslim olur. Mahalle aralarında yoğun silah sesleri duyulmaktadır. Şehirdeki Rum aileleri yaklaşmakta olan Türklerin korkusuyla istasyonda trenlere binip İzmir'e gitme telaşındadır. Öğlen vakti askeri birlikler Alaşehir'i alevlere teslim ederek geri çekilmeye devam ederler. Dayanılmaz bir sıcak vardır. Önden ilerlerken ormanları ve otları bile ateşe veren firarilerin de yardımıyla Ağustos ayının sıcağı her şeyi yakıp yok eder. Yanmakta olan Alaşehir ovasından yükselen dumanlar gökyüzünü kaplar ve güneş görünmez olur. Otuz metre önlerini bile göremez durumda ilerlerler. Askeri konvoy küçük bölüklere ayrılarak ovaya dağılır ve dokuz tümen de karışık halde yürümeyi sürdürür.[901]

Çekilme sırasındaki uzun süren zorlu yürüyüşler için Gonatas'ın hatıralarında 5 (23) Eylül günü için şunlar yazmaktadır:

> *"Konvoy çok uzun ve sonu görünmüyor. Tüm tümenler neredeyse aynı yol üzerinde, demiryolu hattı istikametinde yürüyor.[…] Pek çok erin ayakları uzun yürüyüşten dolayı şişmiş vaziyette. Dizkapaklarından rahatsız olanlar ve hastalar yol kenarlarına yığılıp kalıyor ve (yanlarından) geçenlere onları da almaları için yakarıyorlar. Ancak kimse onlarla ilgilenmiyor, herkes sadece kendini düşünüyor. Pek çoğu uyuyakalıyor ve kalktıklarında hangi birlik rast gelirse ona katılıyorlar. Biz geçişimiz sırasında onları uyandırarak arkada bizden başka birlik olmadığını ve kalmaları durumunda eğer ölmezlerse esir düşeceklerini söylüyoruz. […] Tüm çilelerimize bir de yiyecek yokluğu da eklenmekteydi. Eğer bu mevsimde*

[900] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 209.

[901] N. Vasilikos, **a.g.e.**, s. 183-184.

bağlarda üzümler olmasaydı ordunun kendini idame ettirmesi mümkün olmayacaktı." [902]

Günlük ve hatıratlarda Salihli için söylenenler birbirini teyit etmektedir. Kutsonikolas Alaşehir'den sonra Salihli'ye gece vakti vardıklarını yukarıda kaydetmişti, Salihli, Turgutlu ve Manisa'ya kadar yaşananları şöyle anlatmaktadır:

"Şafak söktüğünde 4 Eylül (22 Ağustos) idi, kasabanın Türk sakinleri ayaklandı, düşman Süvarisi ve Topçusu saldırıya geçti, büyük panik yaşandı, bağrışmalar, feryatlar, Salihli'yi ateşe verdik, geceyi orada (kasabanın) kenarında kavak ağaçlarının arasında tetikte geçirdik, artçılarımız 5/34 Efzun birliğiydi. Sabah olur olmaz 5 Eylül (23 Ağustos) hareket ettik ve Sevr Antlaşması'nda sözü edilen Sardes'i geçerek öğlen vakti Kirazlı'ya ulaştık, burada 4 saat kaldık ve akşam saatlerinde oradan ayrıldık ve Ahmetli'den geçerken orayı ve tüm köyleri ateşe verdik. Tüm gece boyunca yürümeye devam ederek sabaha karşı, yanmakta olan Kasaba'ya (Turgutlu), ulaştık. Bu arada Çobanisa, Manisa ve tüm köyler de aynı akıbeti paylaşmıştı.[903]

---

[902] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 209.

[903] Y.Kutsonikolas, **a.g.e.**, s. 215, (216 sayfada fotoğraf yer almaktadır) 217. Büyük Taarruz sırasında Afyon cephesinde 25.Piyade Alayında görevli yüzbaşı Stavros Hristodulidis, günlüğünde 29 (16) Ağustos günü güney istikametinde ilerlerken Hamurköy'den geçtikleri sırada Yunan Ordusu içinde yer alan bazı Çerkezlerin ve Yunan askerlerinin köyü ateşe verdiklerini ve köy sakinlerinden bazı kişileri öldürdüklerini belirtmektedir. Günlükte 2 Eylül (20 Ağustos) 1922 günü akşam vakti (Uşak Eşme ilçesine bağlı) Takmak köyüne ulaştıkları ve orada uyudukları, geçtikleri tüm köylerin de yakıldığı bilgisi verilmektedir. Hristodulidis geceli gündüzlü 6 gün uykusuzluk ve yürüyüşün ardından nihayet bir gece uyuduklarını söylemektedir. 4 Eylül (22 Ağustos) günü saat 10 gibi Alaşehir ovasında Deliler köyüne ulaşırlar ve incir ağaçlarının altında konaklarlar Saat 14:00 gibi hareket ederler ve Deliler köyü yanmaktadır. Ağustos'un sıcağı yanmakta olan evlerin alevi ile daha çok hissedilmektedir ve ilerlemekte zorluk çekmektedirler. Akşam Alaşehir'e varırlar ve göğe kadar yükselen alevlerden başka bir şey görmezler. Günlüğün ilerleyen sayfalarında Kasaba'nın ateşe verilmesinden de söz edilmektedir. Hristodulidis: "*Geçtiğimiz yerlerde ateş köy ve şehirleri yok*

2. Tümen Komutanı Albay Gonatas 6 Eylül (24 Ağustos) günü hatıratına düştüğü notta içinden geçtikleri Salihli'nin yanmakta olduğunu söylemektedir.[904] 25 (7 Eylül) Ağustos günü sabahın ilerlemiş saatlerinde Turgutlu'ya (Kasaba) varırlar[905] ve orada 2. Kolordu Komutanı ve aynı zamanda güney kanat sorumlusu olan General Frangu'yu da bulurlar. Geri çekilme sırasında ordunun geçtiği tüm köy kasaba ve şehirlerin akıbeti aynıdır, Gonatas, Turgutlu (Kasaba) ve Manisa'nın[906] da ateşe verildiğine tanık olur: *"Şehir yanmaktaydı.*

---

ediyor. Hiçbir şeyin kurtulması mümkün değil" (s. 85) itirafında bulunmaktadır. Stavros Hristodulidis, **İmerologion Ekstratias M. Asias**, Silloges, Atina 2005, s. 76-83.

[904] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 211.

[905] Karayannis de günlüğünde 4 Eylül (22 Ağustos) günü akşam saatlerinde yanmakta olan güzel şehir Kasaba'ya ulaştıklarını yazmaktadır. Yangının alevleri yolu aydınlatmaktadır, Karayannis, **a.g.e.**, s. 277; Paraskevaidis, Kasaba için günlüğünde: "*Gece vakti Sardes'in harabelerinden geçtik. Ertesi gün yanmakta olan Kasaba'nın dış mahallelerine ulaştık. […] Bana uzaktan seslendiklerini duydum. Silah arkadaşım Alayannis'ti. Elinde güzel örme bir yün battaniye vardı, Kasaba'dan ganimetti. Yanmasına kıyamadığı için bana hediye ettiğini söylüyordu..[…] Battaniyeyi aldım ve arkadaşım Alayannis'i ve alevle dumanlar içindeki güzel Kasaba'yı hala hatırlıyorum"* yazmaktadır. L. Paraskevaidis, **a.g.e.**, s. 268-269.

[906] Karayannis, günlüğünde 5 Eylül (23 Ağustos) günü Manisa'ya doğru yürüdüklerini yazar. Birliklerini kaybetmişlerdir ve konvoylarından uzakta tek başlarına korku içindedirler, nefes almadan yürümeye devam ederler. Zaman zaman dururlar ve sanki konuşma ve ayak sesleri duydukları hissine kapılırlar. Ancak hiç durmadan yerinden fırlayacakmış gibi çarpan kalp atışlarından başka bir şey duyulmaz. Sabah saat 10 gibi Manisa'ya varırlar ve doğruca bedestenin olduğu çarşıya doğru yönelirler. Postalları eridiği için ayakları yara içindedir ve bir çift ayakkabı bulmayı ümit eder. Ancak yangın sokağın iki ucunu da sarmıştır ve yaklaşması mümkün değildir. Henüz yangının ulaşmadığı Türk mahallesine yönelir ve orada bahçesinde atların olduğu bir beyin konağına girerek ev sahibinden bir çift ayakkabı alır. Geri döndüğünde yol boyunca tüm dükkânların yağmalandığını görür. Askerler buradan geçmiş, her şeyi alıp götürmüş ve her yeri dağıtarak almadıklarını da yerlere saçmıştı, H. Karayannis, **a.g.e.**, s. 279-280; Andrutsos, amfi tiyatro tarzında inşa edilmiş olan Manisa'nın oraya vardıklarında (7 Eylül/ 25 Ağustos

Kasaba'dan olan askerler evlerinin yanmakta olduğunu görüyorlardı. Ancak çaresizlik içinde evlerinden ateş eden Türkler de vardı […]. […] Seksen bin kişinin yaşadığı ve ateşe verilmiş olmasından dolayı çok öfkeli olan Manisa (halkın intikam arzusu nedeniyle) tehlike arz etmekteydi." [907]

Vasilikos 25 Ağustos (7 Eylül) şafakla birlikte hareket ettiklerini, güzergâh boyunca bol bol üzüm ve incir yediklerini, öğlen vakti Turgutlu'ya (Kasaba) ulaştıklarında şehrin bir uçtan öbür uca yandığını belirtir. Alevler göğe kadar yükselmektedir ve dumanlar gökyüzünü kaplamıştır. Yanan binalar korkunç bir gürültüyle çökmektedir. Vasilikos gördükleri karşısında: *"Bu, iki milletin çılgınca, vahşi ve yıkıcı mücadelesinin korkunç manzarası. Her şeyi yutup yok eden yangın ayrım gözetmeksizin alevleriyle kiliselerin çan kulelerini ve camilerin minarelerini yalamaktadır. […] Her yerde alevler, duman ve yıkıntılar. Kasaba ve güzel Manisa'nın yok oluşunun sessiz ve hareketsiz tanıkları olan civardaki dağları yoğun duman bulutu kaplamış vaziyette" […]*[908] diyerek çekilen birliklerin neden olduğu yıkımı çok açık bir şekilde anlatmaktadır. Yunan birlikleri amansız bir takip altındadır. Türk süvarilerinin nefes mesafesinde olduğu ve geride kalanların esir düşmesinin kaçınılmaz olduğu yinelenmektedir. Ancak bu dar zaman aralığında Türklere esir düşme tehlikesinden sürekli söz edilirken Yunan birliklerinin geçtiği köy ve kasabaları ateşe vermek konusundaki ısrarını izah etmek mümkün değildir.

İzmir'in savunulması düşünülmüş olsa da bundan vazgeçilir ve 26 Ağustos (8 Eylül) günü akşam saatlerinde Ordu'dan Frangu Grubuna, gece boyunca çekilmenin devamı yönünde emir gelir. Buna göre Nif'ten (Kemalpaşa) karayolunu takip ederek İzmir'e ulaştıklarında şehre girmeyerek Karaburun yarımadasına giden güneydoğu istikametindeki yolu takip etmeleri emredilir. Ayrıca tüm askerlere tebliğ edilen özel emirde İzmir'in uluslararası askeri güç denetiminde

---

sabahı) yanmakta olduğunu Ordu'nun evleri yağmalayıp istediklerini aldıktan sonra ateşe verdiğini ifade etmektedir. S. Andrutsos, **a.g.e.**, s. 81.

[907] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 212.

[908] N. Vasilikos, **a.g.e.**, s.187.

olduğu ve İzmir'e girmeye teşebbüs edecek her askere ateş açılacağı ve bu amaçla şehrin değişik giriş noktalarına makinalı tüfekler yerleştirildiği duyurulur. Gonatas, yapılan bir başka duyuruda Ordu Komutanlığının, birliklerin gemilere bindirilmesi için gerekli ön hazırlıkları yapmak üzere ertesi gün 9 Eylül (27 Ağustos) öğlen saatlerinde gemiyle İzmir'den Çeşme'ye hareket edeceğinin de bildirildiğini kaydetmektedir.[909]

9 Eylül (27 Ağustos) günü İzmir Rumları evlerinden Yunan Ordusu'nun ayrılışını büyük bir üzüntü ile izlemektedir, oysa gelişleri sırasında özgürlüklerini kazandıklarından emin bir şekilde Türklere karşı niyetlerini belli etmişlerdi ve şimdi Türklerin onların misilleme yapmalarından korkuyorlardı. Aksine Türkler çevreye hâkim tepelere çıkarak Yunan Ordusu'nun geri çekilişini büyük bir mutlulukla izlemektedir. Pek çok subayın ailesi İzmir'de olduğu için onlar birliklerinden ayrılarak kendi iradeleriyle İzmir'e yönelmektedir. Ancak başka çok sayıda subay ve asker de gerek görevleri gerekse daha önce firar etmiş olmalarından dolayı şehirdeydi ve kendilerini almaya gelecek gemileri boşuna beklemekteydiler. [910]

Gonatas, Ordu'nun kentten öğlen ayrılacağını bildirmiş olmasına rağmen geceden İzmir'i terk ettiğini, ayrıca hastanelerdeki tüm hastaların da gemilere bindirildiğini, hastanelerin de içlerindeki malzeme, ilaç ve cihazlarıyla birlikte öylece kaldığını, bunun dışında yiyecek ve malzeme dolu tüm depoların da geride bırakıldığını, çok sayıda vagonun dolu bir şekilde Alsancak (o zamanki adıyla Punda) İstasyonu'nda kaldığını ve tüm bunların serbestçe yağmalandığını ifade etmektedir. Yine Gonatas'ın hatıratından, Yüksek Komiserliğin tüm personelinin de Naksos adlı bir gemiyle akşamdan 8 Eylül (26 Ağustos) gecesi İzmir'i terk ettiğini ve Yüksek Komiser Stergiadis'in de rıhtımdaki Rumların yuhalamaları arasında bir İngiliz savaş gemisine binerek İstanbul üzerinden Romanya'ya geçtiğini öğrenmekteyiz.[911] Birkaç gün önce İzmir'e Savaş

---

[909] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 213.

[910] **a.g.e.**, s. 213-214.

[911] Stergiadis Rumların zamanında Anadolu'dan ayrılmasına müsaade etmediği için Yunanistan'a gitmesi halinde muhacirlerin nefretiyle ile

Bakanı Theotokis ve General Dusmanis gelmiş ve Ordu'nun savunmasını 10 gün daha sürdüreceğini söyleyerek halkı sakinleştirmişti. Bunun üzerine tüm bölgeden İzmir'e akmış olan binlerce muhacir kentten ayrılışlarını aceleye getirmeyerek kordon boyunda büyük bir izdiham yaratarak ümitsizlik içinde gemilerin gelişini bekliyorlardı. Başkomundan Hatzianestis, yerine Trikupis'i atayan Hükümet'in emri üzerine İzmir'den ayrılmıştı. Ancak Trikupis'in esir düştüğünü haber alan Hükümet onun yerine Korgeneral Polimenakos'u atamıştı. Gonatas, akşam saatlerine kadar İzmir'den gelen askerlerden 9 Eylül (27 Ağustos) sabah 11 dolaylarında İzmir'e iki Türk Süvari Fırkasının girdiğini öğrendiklerini de not etmektedir. [912]

Kutsonikolas'ın günlüğünden, 8 Eylül (26 Ağustos) sabahı Urla'dan geçtiklerini ve sahil boyunca yürüyerek Çeşme'ye ulaştıklarını ve 9 Eylül (27 Ağustos) günü düzensiz bir şekilde gemilere binmeye başladıklarını öğrenmekteyiz. Yük hayvanlarını büyük miktarlarda malzemeyi de geride bırakarak bir saatlik bir yolculuktan sonra onları taşıyan gemi Sakız adasına yanaşır[913]. Kutsonikolas 19 (6) Eylül'de öğlen vakti Sakız'dan gemiye biner ve 27 saat yolculuktan sonra Pire limanına varır ve 21 (8) Eylül'de köyüne ulaşır. Günlüğe son düşülen kayıt da budur. O şanslıdır çünkü hayatta kalabilmiştir, oysa binlerce silah arkadaşını boş bir hayalin peşinden koşarak onları bu maceraya sürükleyenler yüzünden Anadolu topraklarında bırakmıştır.

Vasilikos, 10 Eylül (28 Ağustos) günü, gece yürüyüşünün iki saatlik moladan sonra devam ettiğini ve sefer boyunca o güne kadar hiç durmaksızın 120 kilometre yürüdüğünü hatırlamadığını itiraf etmektedir. Artık Çeşme'ye varmışlardır.

---

karşı karşıya kalacak ve büyük bir ihtimalle de Altılar Davası'nda yargılanan yedinci kişi olacak ve idam edilecekti. 1922 İhtilali ile ilgili olarak bkz. N. Erdem, **a.g.e.**, s.497 vd.; Ö.Rençberler, **a.g.t.**, s. 50 vd. Yunanistan siyasi tarihinde çok önemli bir yer tutan ve 1922 yenilgisinin sorumluları olarak dönemin Başbakanı Gunaris, bazı bakanlar ve Başkomutan Hatzinanestis'in idamı ile sonuçlanan Altılar Davası için bkz. Ö.Rençberler, **a.g.t**., s. 88 vd. ve N. Erdem, **a.g.e.**, s. 514 vd.

[912] S. Gonatas, **a.g.e.**, s. 214.

[913] Y. Kutsonikolas, **a.g.e.**, s. 217.

Gemilere binmek için Küçük Asya Ordu'sunun kalıntıları perişan bir halde birbiri ardı sıra oraya ulaşmaktadır. Çeşme sahilinin kuzeyinde askerler ve yük hayvanları Ağustos'un yakıcı sıcağı altında günlerce süren yürüyüşün ardından serinlemek için kendilerini suya bırakırlar. Yirmi gün boyunca postalların, kanayan ve yara bere içinde olan ayaklarından çıkmadığını söyleyen Vasilikos ayaklarını saatlerce deniz suyundan çıkarmadığını belirtir. Bu arada doğal olarak büyük bir karışıklık yaşanmaktadır. Kurtarılabilen malzemeler sahilde terk edilmektedir, hayvanlar da yani at ve katırlar serbest bırakılır. Vasilikos, "*Yunanistan'ın varı yoğu Anadolu topraklarında terk edilmektedir çünkü nakledilmesi mümkün değil*" diyerek askeri teçhizatın götürülmediğini belirtmektedir. Yunan Ordusu'nun yaşadığı asker kaybı konusunda Vasilikos'un verdiği rakamlar bize fikir vermektedir. 11 Eylül (29 Ağustos) günü Çeşme Alaçatı'da birliğini bulduğunda alayından 600 kişi kalmıştır. Oysa 26 (13) Ağustos'ta Türk taarruzu başladığında bağlı olduğu alayın asker sayısı 3500'dür. [914]

Günlüğünden alıntılar yaptığımız 1894 doğumlu Yüzbaşı Stavros Hristodulidis, Lefkoşa yakınlarındaki Kaymaklı köyünden Kıbrıslı bir Rum'dur ve Baklan Savaşları'na Yunan Ordusu saflarında gönüllü olarak katılmak amacıyla 1912 yılı Ekim ayında Yunanistan'a gitmiştir. Günlüğüne son söz olarak yazdıklarına muhtemelen Anadolu Harekâtı'na katılmış pek çok Yunanlı (asker ve subay) itiraz etmeyecektir. Hristodulidis günlüğünü şu cümlelerle sonlandırmaktadır: "*Hiç kimse Küçük Asya Seferi'nin böyle beklenmedik bir şekilde son bulacağını hayal edemezdi ve hayal etmesi de mümkün değildi… Herhangi bir kişi İzmir'e nasıl çıkarma yaptığımızı, ne kadar çok zaferler kazandığımızı, Ankara'nın 50 km dışına kadar nasıl yaklaştığımızı düşündüğünde kendi gözlerine bile inanmakta zorluk çekmektedir. Bizlere, üzerimize yıkılan bu utancı gelecekte ortadan kaldıracak fırsatın verilmesini ümit edelim… […] Tarihi olmayan milletler mutludur….*

---

[914] N. Vasilikos, **a.g.e.**, s. 191-192; Yunan Ordusu'nun Anadolu Harekatı boyunca verdiği kayıplarla ilgili olarak bkz. N. Erdem, **a.g.e.**, s. 482.

Paraskevaidis "1922 Ekim" kaydını düşerek Sakız adasına nakledilmek üzere gemiye bindiğinde günlüğünü şöyle noktalamaktadır: "*Yüklemeden sonra gemi demir aldı ve Sakız'a doğru hareket etti. Ben geminin pruvasında uzanmış bir halde yaşlı gözlerle, bana bunca hatırayı bırakmış olan Anadolu kıyılarına bir kez daha düşünceli bir şekilde bakıyorum! Bir an için tüm bu macera, bir rüya gibi aklımdan geçti…*

Oturdum ve düşünüyorum: Ne büyük mutluluk ve coşkuyla, ne hayaller ve ümitlerle Dikili'den Bergama'ya hareket etmiştik ve … geldiğimiz nokta işte burası!! Küçük Asya'da Rumlar yerinden yurdunda oldu, Yunan Ordusu dağıldı ve binlerce ölü, Yunan olan Küçük Asya'nın ata topraklarında öyle gömülmeden kaldı…."[915]

Sofulis, günlüğünün *"Küçük Asya Seferi 1919-1922"* başlıklı bölümünde İzmir'e yapılan çıkarmadan söz ederken yüzlerinde tarifi mümkün olmayan bir mutluluk okunduğunu ve Yunan ulusunun savaş maceralarının meyvelerini vermeye başladığını belirtmektedir. Çıkarma esnasında duyduğu milli gururun benzerini hayatının hiçbir evresinde hissetmediğini ve bilgelerin vatanı İyonya'nın özgürlüğünü kutladığını ifade etmektedir. İzmir'de kordon boyundaki karşılama sırasında atının üzerinde iken yaşlı bir Rum kadın şükran ifadesi olarak onun postallarını öpmektedir. Sofulis bu ilk günlerde İzmirli Rumların yaşadığı coşku ve sevinci günlüğünde ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.[916] Ancak üç yıl aradan sonra beklenmedik bir şekilde yaşanan gelişmeler sonucu 11 Eylül (29 Ağustos) 1922 günü gemilerle Çeşme'den Sakız adasına geçmek üzere birliği geri çekilirken İzmir'den geçtikleri sırada hissettiklerini şöyle anlatmaktadır:

> "*Ağustos sonunda bir şafak vakti İzmir'in Türk mahallesinden geçerken ruhum ağladı ve yüzümü ellerimle kapattım, Urla'ya ve Çeşme'ye doğru süratle ilerliyor ve bir daha sonsuza dek İyonya'mızı terk ediyorduk. Bizleri en iyi alametlerle mutlu ve muzaffer bir şekilde karşılayan İzmir limanı canlandı gözümde, 19 (6) Mayıs 1919 günü, hoş geldiniz kurtarıcılarımız diyen eller ve dudaklar hala çırpınıyor önümde. Şimdi arkamda ölülerimizin çığlığını, esir*

[915] L. Paraskevaidis, **a.g.e.**, s. 275.
[916] M. Sofulis, **a.g.e**., s. 111 vd.

askerlerimizin ümitsiz seslerini duymaktayım. Zihnimi bulandırıyorlar! Ağlıyorum, artık bir kadın gibi ağlıyorum. İzmir önümde, artık baştan çıkarıcı değil. Dilsiz ve karalar bağlamış, gururuyla oynanmış. … Biz gidiyoruz bizimle beraber bin yıllık arzu ve hayaller de sönüp gidiyor. [917]

Sonuç

Bu çalışmada Yunan askerlerinin günlük ve hatıratlarından Büyük Taarruz ve sonrasında Yunan cephesinde yaşananların izini sürmeye çalıştık. Farklı rütbelerde askerlerin yazdığı 15 cephe günlüğü ve hatırat incelendi. Afyon'da Türk taarruzunun ikinci günü 27 Ağustos 1922'de cephenin yarılmasının ardından başlayan geri çekilme, incelediğimiz günlük ve hatıratların büyük bölümünde 15 gün sonra Çeşme limanında 11 Eylül'de noktalanmaktadır. Ele aldığımız günlük ve hatıratların çoğu İzmir yönünde, çok azı da Bursa istikametinde geri çekilen birliklerde görev yapan askerlere ait. Biz daha çok Afyon, Uşak, Manisa, İzmir yönünü izleyen güney grubuna ait askeri birliklerin çekilme güzergâhını günlüklerden karşılaştırmalı olarak aktarmaya çalıştık. Günlük ve hatıratlardaki anlatımlardan okumalarımızı 26 Ağustos 1922 günü başlatarak Milli Mücadele'nin önceki evrelerine yani Büyük Taarruz'dan geriye doğru yaşananlara gerekmedikçe yer vermemeye çalıştık. Anlatılan hadiseleri bazı yerlerde Türkçe kaynaklarla da destekledik. Yunan Ordusu'nda cephenin yarılmasından sonra meydana gelen gelişmeler, birliklerde yaşanan panik ve kargaşa, geri çekilme sürecinde disiplinini yitirmiş ve adeta bir güruha dönüşmüş askeri birliklerin geçtikleri tüm yerleşim birimlerini yakıp yıkması, köy ve kasabaları yağmalaması, halka zulmetmesi, kısacası savaş hukukuna aykırı davranışları bunlara tanık olan günlük ve hatıra yazarlarının anlatılarında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Günlük ve hatıra yazarlarından rütbelilerin, daha çok otosansür yaklaşımı içinde olduklarını ancak er ve erbaşların yapılanları tüm çıplaklığıyla yazmada bir sakınca görmediklerine tanık olduk. Yunan toplumunun kolektif hafızasında bir travma olarak yer edinmiş olan "Küçük Asya

[917] M. Sofulis., **a.g.e.**, s. 149-150.

Felaketi" sırasında yaşanan olaylarda Yunan Ordusu'nun çekildiği bölgelerde Türk halkına yaptıklarının ne ölçüde etkili olduğunu hatırat ve günlüklerde görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

ADRUTSOS, Spiros, **Prosopiko İmerologio Apo Tin Ekstratia Tis Mikras Asias, To Hroniko Mias Ehmalosias,Purnara**, Thessaloniki (Selanik) 1997.

BEŞİKÇİ, Mehmet, "Tarihyazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz" *Toplum ve Bilim*, S. 144, 2018, s.253-284.

DEMİRTAŞ, Bahattin, "Tarih Yazımında Hatırat ve Günlüklerin Yeri ve I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Nisan 2017, C. 3, S. 1, s. 165-182.

ERDEM, Nilüer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1922)**, Derlem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

FOTİADİS, Dimitris, **Sangarios Epopiia Ke Katastrofi Sti Mikra Asia, Fitraki**, Atina, 2011.

GALİTİS, Yeorgios, "Prologos" Adelfi Stratiotu, İmerologio Ke Alliolografia Enos Fantaru Tis Mikrasiatikis Ekstratias, University Studio Press, Thessaloniki (Selanik) 2006, s.9-10.

GONATAS, Stilyanos, **Apomnimonevmata**, Atina 1958.

HRİSTODULİDİS, Stavros, **İmerologion Ekstratias M. Asias, Silloges**, Atina 2005.

KANELLOPULOS, Konstantinos**, İ Mikrasiatiki İtta Avgustos 1922, N.Tilperoglu**, Atina 1936.

KARATAŞ, Turan, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Sütun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

KARAYANNİS, Hristos, **İ İstoria Enos Stratioti (1918-1922)**, Ed. Filippos Drakontaidis, Kedros, Atina 2013.

KARGAKOS, I. Sarantos , **İ Mikrasiatiki Ekstratia (1919-1922)** Apo To Epos Stin Tragodia, 2. Tomos, Atina 2010.

KOSTOPULOS, Tasos, **Polemos Ke Ethnokatharsi, İ Ksehasmeni Plevra Mias Dekaetus Ethnikis Eksormisis 1912-1922**, Vivliorama, Atina, 2007.

KUTSONİKOLAS, Yannis, **Ap'tin Arahova Sta Kraspeda Tis Angiras, İmerologio Ekstratias 1919-1922**, *Ed. Stathis Asimakis*, Atina, 2008.

KUZELİ, Lambrini, "İmerologio (Prosopiko)", *Leksiko Neoellinikis Logotehnias*, Pataki, Atina 2008.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

OKAY, Orhan, "Hatırat" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.445-449.

PANAGAKOS, Panagiotis, **Simvoli İs Tin İstorian Tis Dekaetias 1912-1922**, Atina, 1961.

PARASKEVAİDİS, Lefteris, **Adelfi Stratiotu, İmerologio Ke Allilografia Enos Fantaru Tis Mikrasiatikis Ekstratias**, University Studio Press, Thessaloniki (Selanik), 2006.

PRİNİOTAKİS, Pantelis , **Atomikon İmerologion, Mikra Asia 1919-1922**, Estia, Atina 1998.

RENÇBERLER, Özgür, **Küçük Asya Felaketi'nin Yunan Siyasetine Etkisi**, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.

SOFULİS, K. Manolis, **İmerologio Polemu 1906-1941**, Grigoris, Atina 2007.

TRİANTAFİLLİDİS, Haralambos, **İ Mikrasiatiki Ekstratia Ke To İmerologion Enos Oplitu 1., Tomos,** C. 1, Dodoni, Atina 1984.

TRİANTAFİLLİDİS, Haralambos, **İ Mikrasiatiki Ekstratia Ke To İmerologion Enos Oplitu 2., Tomos,** C. 2, Dodoni, Atina, 1984.

TRİKUPİS, Nikolaos, **Anamnisis Episodion Ke Gegonoton Ek Ton Polemon Mas**, Ekdotikon Tmima İnstitutu Lambadya, Atina 1952.

TSİRİGOTİS, Dionisiyos, **İ Elliniki Stratigiki Sti Mikra Asia 1919-1922**, Piotita, Vari –Attiki 2010.

ÜÇÜNCÜ, Uğur; Sarısaman, Sadık, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* Mart 2016, Yıl 9, S. XXV, s. 272-310.

VASİLİKOS, Nikos, *İmerologio Tis Mikrasiatikis Ekstratias*, Gnosi, Atina 1992.

ZEVELEKİS, Yorgos, "Apomnimonevmata", *Leksiko Neoellinikis Logotehnias*, Pataki, Atina 2008.

İnternet Kaynakları

Lozan Barış Antlaşması Tam Metni, http://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/, (Erişim: 10.07.2019).